

İŞÇİLER, OSMANLI'NIN İŞÇİLERİ VE YASAL KISITLAMALARI WORKERS, OTTOMAN WORKERS AND LEGAL RESTRICTIONS

TUBA ÖZHAZİNEDAR*

ÖZ

Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma koşulları değişmiştir. Kol gücünün yerini makineler almış, toplumsal, sosyal ve ekonomik alanda radikal değişiklikler yaşanmıştır. Hayat standardını, sosyo-ekonomik şartları ve çalışma koşullarını tamamen değiştiren Sanayi Devrimi dünyadaki dengeleri de değiştirmiştir. Sanayileşmenin yeni bir güç olarak ortaya çıkmasıyla işçi sınıfı doğmuştur. Üretimin ortaya çıkmasında son derece önemli bir paya sahip olan işçi sınıfı zamanla gücünün farkına varmış, yasal hakları için mücadele etmiştir. Devrime kadar köylerde yaşayan halk çalışmak için kasabalara ve şehirlere göç etmiştir. Şehirlerdeki sosyo-ekonomik denge bozulmuş, toplumsal sınıf farklılıkları belirginleşmiştir. Dünyayı derinden etkileyen Sanayi Devrimi sömürgecilik arayışını başlatmıştır. Sanayisini tamamlayan ülkelerde hammadde ve pazar ihtiyacı ortaya çıkmış, bu durum dünya ticaret dengesini değiştirmiştir. Devletlerin iktisadî yapısında, iş gücünde, ekonomik yapısında değişim gerçekleşmiştir. Ekonomik değişimle beraber işçilerin sınıfsal davranışlar geliştirdiği bir dönem başlamıştır. Sanayi Devrimi Osmanlı ekonomisine zarar vermiştir. Küçük atölyeler ve el tezgâhları kapanmış, işsizlik artmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra sermayedara karşı işçi sınıfı kitlesel eylemler gerçekleştirmiştir. Grevlerin hızla artmasıyla devlet işçi sınıfını kontrol altına alamamıştır. Bunun için Tatil-i Eşgal Kanununu yürürlüğe koymuştur. İşçi örgütlenmesi ve işçi hareketlerinin büyük bir ivme kazandığı II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı işçilerinin içinde buldukları koşullar basın aracılığıyla kitlelere ulaştırılmıştır. Bu makalenin diğer çalışmalardan farkı; siyasî ve sosyal hayatta varlık mücadelesi veren işçilerin koşullarını kendi ağızlarından anlatmasıdır. Makalenin ele aldığı problem, devletin işçilerin sorunlarına olan yaklaşımıdır. Betimleyici araştırma tekniğinin kullanıldığı makalede, devletin yürürlüğe koyduğu kısıtlayıcı tedbirlere karşı işçinin verdiği mücadele ele alınmıştır. Elde edilen bulguya göre; işçilere uygulanan kısıtlamalar ve yaptırımlar işçi sınıfının hak mücadelesini engelleyememiştir. İşçi sınıfını kontrol altında tutma çabası, işçi sınıfını bilinçlendirmiş ve kitlesel grevleri meydana getirmiştir. Osmanlı işçilerinin bir sınıf olarak kabul edilmemesinin nedenleri ortaya koyması bakımından makalenin alana bir katkı sunduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşçi, Sermayedar, Devlet, Baskı ve Şiddet, Kanun,

ABSTRACT

The Industrial Revolution brought significant changes to working conditions, replacing manual labor with machines and leading to radical transformations in social, economic, and societal spheres. This revolution, which drastically altered living standards, socio-economic conditions, and working environments, also reshaped global power dynamics. With the emergence of industrialization as a new force, the working class was born. Over time, this class, which played a crucial role in production, became aware of its power and fought for its legal rights. The population, which had previously resided in villages, migrated to towns and cities for work, disrupting the socio-economic balance in urban areas and making social class differences more pronounced. The Industrial Revolution, which had a profound impact on the world, also initiated the quest for colonialism. Countries that completed their industrialization began to seek raw materials and markets, altering the global trade balance. This period saw significant changes in the economic structures, labor forces, and economic systems of states. Along with these economic transformations, a new era began where workers developed class-conscious behaviors. The Industrial Revolution negatively impacted the Ottoman economy, leading to the closure of small workshops and handcraft industries, and an increase in unemployment. After the declaration of the Second Constitutional Era, the working class engaged in mass protests against capitalists. As strikes rapidly increased, the state struggled to control the working class, leading to the enactment of the "Tatil-i Eşgal" (Strike) Law. During the Second Constitutional Era, a period marked by significant momentum in worker organization and movements, the conditions of Ottoman workers were communicated to the masses through the press. The unique contribution of this article lies in its portrayal of the conditions faced by workers, as narrated in their own voices, within the context of their struggle for existence in political and social life. The primary issue addressed in the article is the state's approach to the problems faced by workers. Using a descriptive research method, the article examines the workers struggle against the restrictive measures implemented by the state. The findings indicate that the restrictions and sanctions imposed on workers failed to hinder their fight for rights. Efforts to control the working class instead raised awareness and led to mass strikes. The article is considered to contribute to the field by revealing the reasons behind the lack of recognition of Ottoman workers as a distinct class.

Keywords: Worker, Capitalist, State, Oppression Violence, Law

Extended Abstract

The collapse of feudalism initiated significant political and social transformations. As trade expanded and wealth increased, the needs and expectations of society changed. New social forces emerged, the socio-economic structure evolved, and the middle class grew and gained power. As commerce developed, markets and cities expanded, leading to the rise of a new class known as the bourgeoisie. This class not only gained political and social influence but also played a crucial role in the redesign of society.

With the emergence of the bourgeoisie, commercial life began to be regulated by a central authority, paving the way for the stable growth of trade. Production shifted from handcraft workshops to heavy industrial machinery, marking a turning point in human history. The accumulation of capitalist capital became a driving force for social change. The increase in capital accumulation led to the emergence of the working class, a group that subsisted by selling their labor for a wage. This period also marked the beginning of political and social changes.

The industrializing society simultaneously created a laboring society. Labor movements, trade unions, and labor-employer relations emerged after the Industrial Revolution. Significant changes occurred in the economic structure, labor force, and economic system of states. Alongside these economic transformations, a period began in which workers developed class-conscious behaviors. Confronted with systematic efforts by the state and employers to impede their progress, workers organized mass demonstrations to fight for their fundamental rights and freedoms. After a long struggle, workers eventually secured rights such as suffrage, unionization, and the right to strike, radically altering the existing order.

While the Industrial Revolution led to the emergence of a distinct working class in Europe, the same did not occur in the Ottoman Empire. The Ottoman Empire, whose economy was based on agriculture and livestock, was predominantly composed of a peasant population. Due to the insufficient development of an industry-based economy, capitalist production relations did not take root, preventing the emergence of a working class that could significantly influence the social structure. Public works were carried out by seasonal agricultural workers, who were temporarily brought in from cities, towns, or villages.

Although not as prevalent as in Europe, worker actions also took place in the Ottoman Empire. Worker protests, which became more frequent from the 1870s onward, accelerated after the declaration of the Second Constitutional Era. The atmosphere of freedom brought by the Second Constitutional Era led to strikes spreading across the country. Isolated in every other arena, workers managed to establish unity among themselves. This situation accelerated worker organization and led to the formation of trade unions. In response to the increasing number of strikes, the authorities resorted to legal restrictions to control these actions. Throughout the period from the late Ottoman era to the Republic, the state's reactions to strikes were consistently severe. Despite this, workers continued to exercise their right to strike unconditionally.

Over time, worker strikes acquired different characteristics that mirrored the socio-economic development level of the state. During the Second Constitutional Era, when worker strikes gained significant momentum, Ottoman workers were able to communicate their conditions to the masses through the press. In this study, which was prepared using findings from the press, the living and working conditions of workers were examined, and state sanctions in response to the workers' struggle were evaluated. The study provides a general assessment of the conditions faced by the state before examining the development of worker organization and movements, with a detailed analysis of legal regulations. The legal restrictions implemented during this period reveal the state's approach to strikes, unions, and workers. The study aims to compare the development of worker organizations, labor movements, and legal regulations in the Ottoman Empire with those in Europe. In this context, it seeks to evaluate the effects and outcomes of legal restrictions imposed on workers' strikes.

Using a descriptive research methodology, the study draws on contemporary press, laws, and parliamentary records. The events are narrated directly through the voices of workers and journalists who were familiar with the events, using primary sources. The findings indicate that the political, social, and economic structure of a country determines the direction of worker strikes. It was found that strike bans had a significant impact on the development and activism of the working class. Despite the prohibitions, worker strikes contributed to changes in social, administrative, and economic structures. Restrictions and sanctions imposed on workers failed to hinder their struggle for rights. Efforts to control the working class instead heightened their awareness and led to mass strikes. The article is considered to contribute to the field by revealing the reasons why Ottoman workers, whose class power was entirely undermined by strike bans, were unable to establish themselves as a distinct class.

Giriş

İşçi sınıfı; belli bir ücret karşılığında emek gücüyle yaşamını sürdüren kesim olarak tanımlanmıştır. İnsanların emek gücünü belli bir ücret karşılığında satarak yaşamaları üretim ilişkilerinin değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu değişim feodalitenin çökmesiyle meydana gelmiştir. İşçi sınıfının yaşamını devam ettirebilmesi için bir arazi sahibinin varlığına olan ihtiyacı sona ermiştir. Arazi sahipleri varlıklarını devam ettirebilmek için emek gücünü belli bir hizmet karşılığı satın almak durumunda kalmışlardır.¹ Üretim ilişkilerini tamamen değiştiren Sanayi Devrimi, emek ve sermaye temeline dayanan çalışma sistemini hayata geçirmiştir. Bu sistem kar-zarar üzerine inşa edilmiştir. Üretim, atölyelerden büyük fabrikalara taşınmış, fabrikalarda istihdam edilecek iş gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Malın üretilmesinde emeğini ortaya koyan işçi sınıfı, sermaye sahibine hizmet ederek sömürüye dayanan bir sistemin doğmasına neden olmuştur.²

Değişen üretim ilişkileri ile ekonomik ve sosyal yapı yeniden tanzim edilmiştir. Gelir adaletsizliği karşısında yaşam koşulları ağırlaşırken Sanayi Devrimi ile birlikte çalışma koşulları da ağırlaşmıştır. Çalışma koşulları, uzun çalışma saatleri, düşük ücretler, konut problemi ile işçinin emek sömürsü dayanılmaz bir hal almıştır. Emeğin sömürsüne dayanan sistemde sermayedar işçinin hakkını tam anlamıyla teslim etmeyip işçiye hayatını devam ettirecek kadar para ödemiş ve gerisini kendisi almıştır. İşçi ve sermayedar ilişkilerinde işçinin, hak ve menfaatlerini her hangi bir şekilde savunmasına kısıtlı imkân tanınmıştır. Bu durum işçi sınıfı ile sermayedar arasındaki çatışmaları başlatmıştır.³

İşçi ve sermayedar arasındaki ilişkilerin tanzim edilmesinde hükümetlerin müdahalesi beklenilmiş; fakat işçilerin haklarını araması hükümetler tarafından hoş karşılanmamıştır. İşçi örgütlenmeleri kanun dışı kabul edilmiş, işçilere baskı ve şiddet uygulamıştır. Hükümetlerin bu tutumu siyasal alanda karşılığı olan toplumsal hareketlere neden olmuştur. Sayıları her geçen gün artan işçiler hükümetlerin karşısına etkili bir güç olarak çıkmıştır.⁴ Ağır yaşam koşullarını sürdürme olanağı kalmayan işçiler; çalışma koşullarının düzenlenmesi, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve ücretlerinin artırılması için her türlü baskı ve şiddete karşı direniş sergilemişlerdir. Ekonomik değişim taleplerinde yalnız kalan işçiler birleşerek haklarını korumak zorunda kalmışlardır. Sistemin itici gücünü oluşturan işçiler, örgütlü mücadeleleri ile temel haklarını elde etmişlerdir.⁵

Sanayileşme sonucu sınıf kimliği kazanan işçiler çeşitli eylemlerle kendilerini göstermiştir. İşçi örgütlenmeleri Sanayi Devrimi'nin beşiği olan İngiltere'de başlamıştır. İşçiler sermayedarın kendilerine dayattığı ağır iş şartlarına karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır. 1811'de John Ludd'un başkanlığında makine kırma eylemini başlatmışlardır. Ludizm olarak adlandırılan makine kırıcılığı hareketi giderek şiddetlenmiş, politik ve ekonomik bir kitle hareketine dönüşmüştür. Büyük sanayi merkezlerinde reformist etkilere sebep olan eylem, hükümeti oldukça korkutmuştur. Hükümet, eyleme katılanların cezalandırılması için kanun hazırlatmış, makine kırıcılar için ise idam cezası vermiştir. Cezai yaptırıma rağmen Ludizm'in yayılması önlenememiştir.⁶

İşçiler, yasaklara, engellere, baskı ve şiddete karşın, mücadeleye devam etmişlerdir. Kendi aralarında birlik ve dayanışma oluşturmak için başlattıkları örgütlenme işçi sınıfının siyasal bir güç kazanmasını sağlamıştır. Dayanışma ve örgütlü birlikteliğin işçi eylemlerinin başarıya ulaşmasından nedenli önemli olduğu ortaya çıkmıştır. İngiltere'de örgütlü bir birlikteliği yakalayan işçiler hem sendikal haklarını temin etmişler hem de sosyo-ekonomik haklarını anayasal güvence altına aldırılmayı başarmışlardır.⁷ İşçilerin başarısı dünya üzerindeki pek çok sosyo-ekonomik ve kültürel dinamiğini etkilemiştir. Toplumsal ve ekonomik yapıda köklü değişimlere sebep olan işçi hareketleri, ülkelerin siyasal yapılarında değişime sebep olmuştur. Dünyanın gidişatını ve güç dengesini değiştiren eylemler, ülkelerin içinde buldukları ideolojik konumu da değiştirmiştir.⁸

¹ Edward P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim, 2002,763

² J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2015, 295.

³ Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Bin Yıla*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam, 2010, 234.

⁴ Nihal Samsum, "Çalışmanın Değişen Anlamı ve Güncel Durumuna İlişkin Tartışmalar," *Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3/ 3, (2017), 169.

⁵ Gaye Burcu Yıldız, "Ekonomik Kriz ve İşverenin Ekonomik Güçlüğe Düşmesi Durumlarında İş Hukukunda İşçinin Korunması," *Çalışma ve Toplum*, 2, (2020), 900.

⁶ Cem Doğan, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri ve Ta'til-i Eşgal Kanunu, Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2010, 18

⁷ William G. Martin, "Toplumsal Hareketler 1750-2005 Dipten Gelen Dalgalar", *Sistem Karşıtı Hareket Arayışı*, İstanbul: Versus Kitap, 2008, 18.

⁸ İlayda Giritli, "Proletaryanın Doğuşu ve Mücadelesine Yakından Bakış: İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu," *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 22,(2023), 150.

1. Avrupa'da İşçi Sınıfının Gelişimi

Sanayi inkılabıyla birlikte çalışma hayatının tüm dinamikleri yerinden oynamıştır. Küçük el sanatları yerini fabrikalara bırakmış, kentlere kitlesel göçler başlamıştır. İnsanlar hayatlarını sürdürebilmek için ağır şartlar altında ezilmişler, fabrikaların gücü karşısında çaresiz kalmışlardır.⁹ El emeğinin yerini alan makineler birçok ülkede ekonomik zorluk meydana getirmiştir. Hızla artan işsizlik karşısında kitleler açlık ve sefaletle karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı Avrupa'da muazzam bir bunalım meydana gelmiştir. İşsizliğin yarattığı kaos sosyal şiddeti tetiklemiş, Avrupa'nın hemen her ülkesinde ayaklanmalar meydana gelmiştir.¹⁰

Ekonomik dar boğazın yıkıcı etkisi işçi sınıfının üzerinde daha ağır hissedilmiştir. İşçiler, açlık sınırının altında ya da bir miktar da üstünde yaşamak zorunda kalmış, sorunlarını işverene anlatamamanın çaresizliği içinde sıkışmıştır. Emekçilerin alın teriyle zenginleşen sermayedarlar işçilerin sorunlarına çözüm bulmak istememiştir. İşçiye müsamaha tanınırsa düzeninin bozulacağından endişelenmişlerdir.¹¹ İşçiler ve yoksulların piyasa şartlarına karşı direnmelerini önlemek için 1834'te yürürlüğe giren "Yoksullukla Mücadele Yasası" değiştirilmiştir. Devletin verdiği yardımı almak isteyen işçiler ve yoksullar kendilerine dayatılan her türlü işi yapmak zorunda kalmışlardır. Çıkarılan yasa ile muhtaç hale getirilen işçiler ve yoksullar yaptırımlara karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır.¹²

Hükümetlerin uygulamaya koyduğu yasalar aynı güçlükleri yaşayan insanları bir araya getirmiştir. İnsanlarda menfaat duygusu yaratarak sınıf birliği oluşturmuştur. Bu mücadele değişik aşamalardan geçerek kitlesel büyük mitinglere dönüşmüştür. İngiltere'de Ludizm olarak bilenen makine kırma eylemi başlamıştır. Ortaya çıkan direniş kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Hükümetlerin her türlü yaptırımlarına rağmen Ludizm'in yayılması önlenememiştir. Ludizm, 1811-1813 yılları arasında ekonomik ve politik hedefleri de içeren bir harekete dönüşmüştür. Tahrip gücü yüksek olan hareket, makinelerin tahribatıyla sınırlı kalmamış, köprülerin, yolların, köylerin yakılıp yıkılmasına da neden olmuştur.¹³

1819'da Manchester'da ortaya çıkan kitlesel gösteriler İngiliz hükümeti tarafından şiddetle bastırılmıştır. Gösteri sonrası çok sayıda tutuklama ve idam gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen işçiler her türlü baskı ve şiddet karşısında sinmemiş, taleplerini daha yüksek sesle dile getirmişler.¹⁴ 1830'da Fransa'da işçiler ücret talebiyle ayaklanmışlardır. Fransa'dan sonra tüm Avrupa'da eylemler başlamış, radikal etkiler meydana getirmiştir. Demokratik bir yönetim talep eden işçiler, siyasi ve ideolojik dengeleri derinden sarsmıştır.¹⁵ Çartist adı verilen politik içerikli eylemler ile de işçi eylemleri farklı bir boyuta taşınmıştır. İngiltere'de politik reformlar için işçi sınıfının başlattığı Çartist mücadelesi, ülke çapında bir kitle hareketine dönüşmüştür. Çartist Hareket'in temeli 1832 Seçim Reformu ile atılmıştır. 1832'de oy kullanma talebinde bulunan işçiler parlamento tarafından reddedilmiştir. İşçiler, oy hakkı, meclis toplantılarına katılma hakkı, seçme ve seçilme hakkı için yeniden örgütlenmiştir.¹⁶

Demokratik ve özgür koşullarda yaşama talebinden vazgeçmeyen işçiler, 1838'de "halk bildirgesi" adı verilen dilekçeyi İngiliz hükümetine sunmuştur. İşçinin hak mücadelesi 1839'dan sonra, toplumda yaygınlık kazanmış ve toplum tarafından desteklenmiştir. İşçilerin temel hak ve hürriyetleri için verdiği mücadele dünya tarihinde derin izler bırakmıştır. İşçi grevleri büyük kitle gösterisine dönüşerek iktidarları oldukça telaşlandırmıştır. İktidarlar, işçilerin etkin olduğu bölgelere tüm kolluk güçlerini seferber etmiştir. İşçi mahalleleri, örgütleri, dernekleri denetime alınmıştır. Hükümet baskısı karşısında işçiler, eylemlerini yaygınlaştırmış, örgütlü genel grevler gerçekleştirmişlerdir.¹⁷

⁹Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, 50.

¹⁰Sezgin Kızılcılık, *Postmodernizm Dedikleri*, İzmir: Saray Kitapevleri, 1996, 30.

¹¹Onur Kovancı, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2003, 59.

¹²Ali Gökhan Gölçek, "Modern Yoksulluğun Kökenleri: Tarihsel Tekrarın İzinde Yoksulluk ve Çalışma İlişkisi", *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 8/ 2, (2023), 319.

¹³Yahya Bahçeci, "İngiltere'de Sanayi Devrimi ve Luddist Başkaldırı (1811-1813)," *The Journal of Academic Social Science Studies*, 13/79,(2020), 369.

¹⁴Neil Faulkner, *Marksist Dünya Tarihi*, Çev: Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, 136.

¹⁵Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, 77.

¹⁶Cüneyt Gündüz, "İngiltere'de Çartist Hareket'in Oluşumu ve Faaliyetleri (1832-1867)", *Toplum ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2/1, (2022), 50-53.

¹⁷İbrahim Erol Kozak, "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37/38, (1992), 72.

Düşük ücretler karşısında daha fazla ezilmeyi reddeden işçiler 1840'ta "Swing Riots," adı verilen tahrip gücü yüksek eylemler gerçekleştirmiştir. 1843'te yüzlerine maske takarak ya da renkli boya ile kendilerini boyayarak kadın giysileri içerisinde eylemler gerçekleştirmişlerdir. İşçiler gece baskınları düzenleyerek de iktidara korku salmışlardır. Halk arasında "Rebecca Ayaklanmaları" olarak adlandırılan gece baskınları ile kamu malları zarar görmüştür. Avrupa'nın her ülkesinde işçi sınıfı hakkını aramak için muazzam bir mücadele vermiş, iktidarların ve kolluğun sindirme politikalarına karşın geri adım atmamıştır.¹⁸ 1842'de İngiltere'de meydana gelen ekonomik kriz işçileri greve sevk etmiş, işçiler ücretlerinin artırılması için ülke genelinde greve gitmişlerdir. İngiltere hükümeti grevleri bastırmak için orduyu harekete geçirmiş, çok sayıda tutuklama ve idam gerçekleştirilmiştir. Hükümetin tüm baskılarına rağmen Çartist hareketi önlenememiştir.¹⁹

1848'de sanayi bunalımı yeni bir ihtilali gündeme getirmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal buhran dengeleri değiştirmiştir. İşçi sınıfının maruz kaldığı ayrımcılık örgütlü bir hareketlilik meydana getirmiştir. Farklı toplum kesimlerinin de katkısıyla ortaya çıkan 1848 İhtilali, Fransız Devriminden daha güçlü etkiler ortaya koymuştur. İhtilalin neticesinde sosyalizm büyük ivme kazanmış, sosyalist partiler doğmuş, düşünce ve ifade hürriyeti kabul edilmiş ve işçi sınıfı bazı temel hakların elde edilmesini sağlamıştır. Genel oy ve sendikalaşma hakkı elde eden işçiler, örgütlenme yolunda da ivme kaydetmişlerdir.²⁰

1863'te işçiler, örgütlenerek işçi derneklerini kurmuştur. 1864'de Birinci Enternasyonal olarak bilinen Uluslararası İşçi Birliği kurulmuştur. Uluslararası İşçi Birliği Avrupa ve Amerika'daki işçi sınıfını tek bir çatı altında birleştirmiştir. Hükümetlerin siyasi yapılanmalara izin vermesiyle 1865'te politik içerikli dernekler kurulmuştur. Politik içerikli dernekler kısa sürede örgütlenmiş, sendika hakkı ve sendika özgürlüğü taleplerini gündeme getirmiştir. Bu talep, 1868'de sendikaların kurulmasını sağlamıştır. Birinci Enternasyonal'ın en önemli başarısı sendikal örgütlenme alanında olmuştur. Sendikalaşma hakkının yasallaşmasıyla işçi eylemleri de artmıştır.²¹

1871'de Fransa'da meydana gelen Paris Komünü ile Paris'te ilk işçi örgütlemesi kurulmuştur. Siyasi mücadelede içerisinde yer alan işçiler bir devrim gerçekleştirmişlerdir. İşçi eylemleri kısa sürede tüm Avrupa'ya yayılmıştır. İktidarı oldukça rahatsız eden sistem karşıtı eylemler baskı ve şiddetle sonlandırılmıştır. İşçilerin direnişleri karşısında iktidarlar, sendikaları ve grevleri yasaklamıştır.²² Fransız işçiler sendikal haklarını ancak 1884'te temin edebilmişlerdir. İşçilerin sendikal hakları için verdikleri mücadele yasal olarak ilk kez 1824'te İngiltere'de tanınmıştır. Elde edilen hak işçi hakları bakımından tarihi öneme sahiptir.²³

1866'da oldukça farklı fikirler doğrultusunda kurulan işçi birliği 1872 yılında ikinci toplantısını gerçekleştirmiştir. Toplantı esnasında yaşanan görüş ayrılıkları belirgin bir şekilde gün yüzüne çıkmış, Marksistler ve Anarşistler arasından yaşanan ayrışma nedeniyle Bakunin ve taraftarları birlikten ihraç edilmiştir. 1871 Paris Komünü'nün kurulmasına giden süreçte önemli bir faktör olarak gösterilen örgüt 1872'de çalışmalarına ara vermiş, 1876'da kendisi feshetmiştir.²⁴

Birliğin dağılmasının ardından işçi örgütleri uluslararası federasyonu, 1889'da yeniden kurulmuştur. Gerçekleştirilen toplantı sonrası işçilerin temel hak ve hürriyetleri ile ilgili önemli kararlar alınmıştır.²⁵ 1889'da İngiltere'de liman işçileri maaş zammı talebiyle greve gitmiştir. Gerçekleştirilen genel grev dünya tarihinin ilk sendikal grevi olmuştur. Grev neticesinde işçiler toplu pazarlık, asgari ücret, çalışma saati ile birlikte hafta sonu tatili hakkını elde etmişlerdir. Uzun uğraşlar sonucu işçiler, işyeri güvenliğinin sağlanması, sigorta uygulaması ve işgünlerinin düzenlenmesi haklarını da elde etmişlerdir.²⁶ II. Enternasyonal'ın aldığı kararla 1 Mayıs Emek ve

¹⁸Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, 198.

¹⁹Fahri Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997, 155.

²⁰Stephten J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980*, Çev. Savaş Aktur, Ankara: Dost Kitapevi, 2002, 71-74.

²¹J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2015, 461.

²²Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, 12

²³Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Bin Yıla*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam, 2010, 373.

²⁴İlyas Zeyrek, "Bakunin-Marx Tartışmalarının Tarihsel Bir Durağı: I. Enternasyonal," *SAV Katkı Dergisi*, 9 (2020), 69.

²⁵Patricia Van Der ESCH, *İkinci Enternasyonal, 1889-1923*, Çev. Erden Akbulut, İstanbul: Yordam Kitap, 2020, 28.

²⁶Hazan Dicle Özer, *İngiltere'de Sosyal Hakları Ortaya Çıkaran Koşullar ve Pozitif Hukuka Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, 96-98.

Dayanışma günü olarak kabul edilmiştir. İki yıl sonra da 8 Mart “Emekçi Kadınlar günü” olarak kabul edilmiştir. Sosyalist mücadeleyi kalıcı hale getirmek için de sosyalist büro kurulmuştur.²⁷

1.1. Avrupa İşçilerine Uygulanan Kanuni Düzenlemeler

Sanayi Devrimi: yeni sermaye merkezlerinin meydana gelmesini sağlayarak yaşam standardında önemli bir ivmenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu durum hem işçiler hem de sermayedarlar arasındaki rekabeti artırmıştır. İşçi sayısının hızla artması işçiler arasındaki iş bulma rekabetini artırırken birbirlerine rakip olan sermayedarlar arasında da düşük ücretli işçi bulma, üretim maliyetlerini azaltma ve pazar bulmayı temel hedef haline gelmiştir.²⁸ Yaşanan gerilimler işçilerle sermayedar arasında yasal düzenlemelerin hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. İkili arasında meydana gelen anlaşmazlık iş hukukunu ortaya çıkarmıştır. İşçinin temel hak ve hürriyetleri, çalışma şartları, saatleri, maaşları, sendikaya üyelik koşulları ile birlikte sermayedar ile işçi ilişkileri yasalarla düzenlenmiştir.²⁹

Sanayileşmenin getirmiş olduğu haksız rekabet çoğu zaman iş sağlığı ve güvenliğini arka plana itmiştir. Fabrika bacalarının temizlemede ucuz iş gücü olması sebebiyle çocuk işçiler çalıştırılmıştır. Çocuk ve kadın işçilerin çalışma esnasında aldığı riskler, işçilerin sağlık sorunlarını had safhaya ulaştırmıştır. Bunun üzerine İngiltere hükümeti iş güvenliği ve sağlığı ile ilgili bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır.³⁰ 1788’de Baca Temizleyicileri Kanunu çıkarılmıştır. İlgili kanuna ek olarak 1802’de “Çırakların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları” ile ilgili kanun hazırlanmıştır. Kanunda çocuk işçilerin çalışma saatleri ile ilgili hükümler düzenlenmiş; fakat uygulanmamıştır.³¹

1815 Waterloo muharebesi İngiliz ekonomisini hayli sarsmış ve ülkede ekonomik kriz baş göstermiştir. Yoksulluk, işsizlik ve kıtlığın yanı sıra artan vergiler halkta dayanma gücü bırakmamıştır. Ülkede eylemler başlayınca iktidar işçi örgütlenmesini önlemek için baskı ve şiddet araçlarını işlevsel kılmıştır. Baskı ve şiddetle halkı bir yere kadar kontrol altında tutan iktidar, halkın kendisine duyduğu tepkiyi ortadan kaldıramamıştır.³² 1819’da mevcut koşullara duyduğu tepkiyi oy kullanarak göstermek isteyen halk ayaklanmıştır. Oy kullanma hakkının belli bir zümreye ait olmasına tepki gösteren İngiliz halkı sanayi merkezi olan Manchester şehrinde bir araya gelmiştir. Temel hak ve hürriyetleri için yapılan protesto gösterileri kolluk kuvvetleri tarafından bastırılmıştır. İşçilerin ve işçi temsilcilerinin yoğun olarak katıldığı protesto gösterisi sermayedara karşı sınıf bilincinin yerleşmesini ve dayanışmasını sağlamıştır.³³

Sınıf bilinci gün geçtikçe artan işçiler, örgütlü birliktelikler meydana getirmeye başlamışlardır. İngiltere hükümeti, 1824’te işçi birliklerini yasaklayan kanunu yürürlükten kaldırmış her fırsatta karşı karşıya geldiği sendikal faaliyetlere de izin vermiştir. İngiltere parlamentosunun aldığı karar doğrultusunda sendika kurma ve sendikalara üye olma hakkı tanınmıştır. Bu gelişme, işçilerin örgütlenme faaliyetlerinde büyük bir artış meydana getirmiştir. Örgütlü bir araya gelen işçi sınıfı iktidarı tedirgin eden grevler gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine iktidar 1825’te sendikal haklara yasal kısıtlama getirmiştir. Sendikalar faaliyetlerine yasaların izin verdiği haklar doğrultusunda devam edebilmiştir. İhtilaf ve çekişmelerle toplumun ahengi bozan eylemlere destek veren sendikalar da kapatılmıştır.³⁴

İktisadi anlamda zor bir dönem geçiren İngiltere hükümeti, halkından sürekli ağır vergi talebinde bulunmuştur. Bu durum yoksul kitlelerin kızgınlığını ve nefretini daha da arttırmıştır. 1830’da tarım işçileri artan vergiler karşısında tarım makinelerini tahrip etmişlerdir. Kitleler sorunlarının çözümü için siyasî planda arayışlara yönelmişlerdir. Tarım işçilerinin grevleri İngiltere’de siyasî reform hareketinin başlamasına neden olmuştur.³⁵ 1833’te kölelik kaldırılmış, Fabrika Yasası yürürlüğe girmiş, bu yasa ile çocuk işçilerin çalışma şartları düzenlenmiştir. 1834’te yılında “Yoksulluk yasası kaldırılmış, 1835’te “Belde Kuruluşları Yasası” yürürlüğe

²⁷Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, 329.

²⁸William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, Çev: Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi, 2002, 650.

²⁹Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Bin Yıla*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam, 2010, 313.

³⁰Şerif Çetindağ, “İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi ve Mevzuattaki Güncel Durum”, *Toprak İşveren Dergisi*, 86, (2010), 1-2.

³¹Özal Çiçek Mehmet Öçal, “Dünyada ve Türkiye’de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5,11 (2016), 114-115.

³²Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Bin Yıla*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam, 2010, 300.

³³Erkan Aydoğanlı, *İşçi Sınıfı Tarihi*, İstanbul: Tarem Yayınları 2010, 18-19.

³⁴İbrahim Erol Kozak, *İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)*, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37,38 (1992), 68.

³⁵Alpaslan Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, 72.

girmiş, ilçe yöneticileri titizlikle atanmıştır.³⁶ Sendikalarla birlikte yürütülen örgütlü hareket daha önce eş görülmemiş bir etki meydana getirmiştir. İşçi sınıfı ilk siyasi hareketini gerçekleştirilmiştir. Hızla yükselen sosyalizm işçi eylemleri üzerinde muazzam bir ivme yaratmıştır.³⁷

Londra Emekçiler Derneği işçilere seçme ve seçilme hakkının tanınması için İngiltere parlamentosuna 1836'da öneri sunmuştur. Öneri kabul edilmemiş; fakat öneri hem sendikalara hem de işçilere siyasi eylemde bulunma cesareti vermiştir. 1842 tarihinde kadınların ve 10 yaşından küçük çocukların madenlerde çalıştırılması yasaklanmıştır.³⁸ Fabrikalarda meydana gelen kazalar nedeniyle 1844 yeni bir yasal düzenleme hazırlanmıştır. Fabrikalarda işyeri hekimi görevlendirilmesi gerekli görülmüştür. 1847 yürürlüğe giren kanunla işçilerin çalışma saatleri düzenlenmiştir. İlgili kanunla hem işçilerin on saatten fazla çalıştırılması yasaklanmış, hem de işyeri denetimleri sıklaştırılmıştır.³⁹

1848'de işçiler çalışma koşullarının iyileştirilmesi için ayaklanmışlardır. Fransa'da başlayan ve tüm Avrupa'ya yayılan eylemler yaygın bir huzurluk sonucu ortaya çıkmıştır. Farklı toplumsal sınıfları bir araya getiren eylemler otoriteye karşı birlik sağlamıştır. Paris, Berlin ve Viyana'daki şehir merkezlerine kurulan barikatlarla iktidarlara savaş açılmıştır. Nicel ve nitel olarak her geçen gün güçlenen ve gelişen işçi sınıfı 1830'da alamadığı haklarını 1848 ihtilaliyle elde etmiştir. 1848 ihtilali ile sendikaların işçiler için önemli bir güç olduğu ortaya çıkmıştır. Vasıflı işçiler bir araya gelerek belli bir alanda uzmanlaşmış sendikalar kurmuşlardır.⁴⁰ Sendikalar disiplinli ve örgütlü yapılar haline gelmiştir. Sendikaların talimatıyla hareket eden işçiler grev, lokavt ilânlarında disiplinli hareket etmiştir. Sendikaların disiplinli çalışmalarıyla işçiler hem sermayedar karşısında hem de iktidar karşısında başarı elde etmişlerdir.⁴¹ İhtilalin dünya tarihini etkileyen pek çok sonucu da olmuştur. Monarşi ile yönetilen ülkelerde rejim değişmiş, parlamenter sistem yerleşmiş, ulus devletler ortaya çıkmıştır. İhtilal yalnızca işçileri etkilememiş, Avrupa'nın panoramasını yeniden dizayn etmiştir.⁴²

İhtilal sonrası, sistemin biçimlendirdiği yeni bir siyasal düzen hayata geçirilmiştir. Sosyalist partiler, yeni düzeninin biçimlendirdiği farklı bir toplumsal grupları örgütlemiş ve yeni toplumsal hareketler etrafında bileştirmiştir. Gruplar için farklı alternatif programlar üreterek kendi yararlarına kullanmalarını sağlamıştır. İşçi sınıfını bir program çerçevesinde birleştirmek üzere harekete geçiren İşçi Partisi İngiltere parlamentosunda temsil edilmiştir. Böylece işçilerin temel hakları Meclis gündemine taşınmıştır.⁴³ İngiltere'de 'temsil edilen İşçi Partisi sendikalarla ve diğer işçi temsilcileri ile birlikte hareket etmiş, işçilerin grevlerde başarıya ulaşmasında belirleyici olmuştur.⁴⁴ Partiler ve sendikalarla hareket eden işçi sınıfı bir kimlik kazanmış, ekonominin tekelleşmesi kısmi de olsa önlenmiştir. İşçiler ekonominin içinde yer almış ve ekonominin seviyesini belirlemişlerdir. Ülke çapında meydana gelen ve gündemi belirleyen olaylar, protestolar ve gösteriler işçilerin katılımı ile doğrudan etkilenir duruma gelmiştir. Örgütlü hareket eden işçiler, bir güç olduğunu iktidar kabul ettirmiştir.⁴⁵

2. Osmanlı'da İşçi Sınıfının Gelişimi

Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı olan Osmanlı Devleti'nin mevcut yapısını köylü kesimi oluşturmuştur. Sanayiye dayalı ekonomisi yeterli düzeyde olmadığından kapitalist üretim ilişkileri gelişmemiştir. Bu yüzden toplumsal yapısını etkileyecek bir işçi sınıfı mevcudiyet kazanamamıştır. Bayındırlık işleri yapan kişiler şehirlerden, kasabalardan ya da köylerden geçici olarak getirilen mevsimlik tarım işçilerinden sağlanmıştır.

³⁶ Cüneyt Gündüz "İngiltere'de Çartist Hareket'in Oluşumu ve Faaliyetleri (1832-1867)," *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademik Dergisi*, 2, 1 (2022), 54.

³⁷ Ateş Uslu, "Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9,1 (2014), 5.

³⁸ Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Bin Yıla*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam, 2010, 319.

³⁹ Selçuk Gürsoy, *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, 37-38.

⁴⁰ Levent Düzcü, "Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilâli İzlemek: 1848 İhtilâli ve Osmanlı Hükümeti", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 38 (2016), 53-55.

⁴¹ Mihail Bakunin, *Devlet ve Anarşi*, Çev: Murat Uyurkulak, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006, 10.

⁴² Karl Marx, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, çev. Erkin Özalp İstanbul: Yordam Kitap, 2022, 47

⁴³ Gökhan Göktürk, "Siyasal Partilerin Doğuşu: Tarihsel ve Toplumsal Kökenleri," *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 54, 2 (2016), 258.

⁴⁴ Paul Thomas, *Marx ve Anarşistler*, Çev: Devrim Evcı, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2000, 281.

⁴⁵ Uğur Eyidiker, "Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg," *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 6,2 (2020), 101.

Osmanlı ekonomisinde esas değişim ve dönüşüm Tanzimat sonrası yaşanmıştır.⁴⁶ Devletin siyasi ve iktisadi hayatında ortaya çıkan değişim geleneksel çalışma hayatını da değiştirmiştir. Emeği karşılığında çalışan bir kitle ortaya çıkmıştır. Bu kesim daha ziyade gayrimüslimlerden oluşmuştur. Gayrimüslim işçilerin milliyetçi saiklerle hareket etmesi Osmanlı'da işçi sınıfının bir birlik oluşturmasını, örgütlenmesini engellemiştir.⁴⁷

Osmanlı'da ağır sanayi adı verilen üretim araçları silah, barut ve tersane yapımı ile başlamıştır. Daha sonra tütün, maden, tekstil, tramvay şirketleri kurulmuştur. Bu şirketler 1838'de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Anlaşması sonrası tesis edilmiştir. Baltalimanı Anlaşması Osmanlı ekonomisini derinden etkilemiştir. Yabancı sermayeye çok çeşitli imtiyazlar sağlayan anlaşma ile Osmanlı hükümeti, ekonomi üzerindeki denetimini kaybetmiştir. Ticaret yabancı sermayedarın eline geçmiştir.⁴⁸ Ülkenin en önemli gelir kaynaklarına yabancı sermayedar hâkim olmuştur. Hâkimiyet kaybıyla Osmanlı ekonomisi her açıdan çökmüştür. Sanayi gayrimüslimlerin elinde toplanmış, gayrimüslim işçilerin yoğun olarak varlık gösterdiği bir çalışma hayatı ortaya çıkmıştır.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayenin artmasıyla işçi sınıfı, nesnel açıdan büyümüştür. Yabancı sermayenin yatırımları sonucunda Osmanlı Devleti'ne birçok yabancı işçi de gelmiştir. İşçilerin toplumsal bir kitle haline gelmesiyle toplumsal ilişkiler de büyük ölçüde değişmiştir. Sanayileşmenin kentlerde mevcut oluşu işçi nüfusunun hızla artmasına neden olmuştur. Yeni iş koşullarına bağlı olarak işçi ve işçi örgütlenmeleri ortaya çıkmıştır. Sınıf bilinciyle hareket eden işçiler pek çok grevlere sebebiyet vermiştir. Ticaretin büyük bir kısmını ele geçiren yabancı sermayedar işçi ve işveren arasındaki hukuki yaptırımları kendi lehine olacak şekilde düzenlemiştir.⁵⁰

Yabancı sermayedar Osmanlı Devleti'ne gelirken beraberinde getirdiği işçilerini koruyup yerli işçiyi ezmiştir. Mevcut durum karşısında hükümet çaresiz kalmış, sermayedarın dayatmalarına boyun eğmiştir. Ülkede artan işsizliğe rağmen yabancı sermayedarın kendi işçisi ile çalışma talebini reddedememiştir. Yabancı işçilerin artan yoğunluğunun yanı sıra çalışma koşullarının da Osmanlı işçilerine nazaran daha avantajlı olması tepkiyle karşılanmıştır. Osmanlı işçileri tepkilerini greve giderek göstermişlerdir.⁵¹

2.1 Osmanlı İşçilerine Uygulanan Kanuni Düzenlemeler

Osmanlı Devletinde maden ocaklarının işletilmeye başlanmasıyla işçi sınıfının kitlesi de artmıştır. Madende çalışma şartları oldukça zor olduğundan devlet, maden ocaklarında çalışmak isteyen işçi bulmakta zorlanmıştır. Madende işe başlayan işçiler bir süre sonra işi bırakıp kaçmışlardır. Bunun üzerinde devlet, zorunlu çalıştırma esasına başvurmuştur. Padişah III. Ahmet, maden ocaklarındaki iş bırakmaları engellemek için 1729'da bir ferman yayınlamıştır. Çalışma yükümlülüklerini yerine getiremeyen iş bırakmalarının önüne geçmek için hazırlanan fermanla madende çalışan işçilerin uymaları gereken kaidelerden bahsedilmiştir. İşçilerin kaidelere uymadığı takdirde cezai yaptırımlara tabii olunacağından bahsedilmiştir.⁵²

Devlet, bir kitle hareketi meydana getirecek bir işçi mevcudiyetine sahip değilken bile toplumsal mücadelelerle karşılaşmaktan korkmuş ve işçiyi bir tehdit olarak görmüştür. Grev, lokavt ya da bir işçi direnişi ortada yokken yasaklama, bastırma ve yok sayma politikaları izleyerek işçiyi sindirmek istemiştir. Ülkede kapitalist ekonominin mevcudiyet kazanmasıyla işçilerin sayısı da artmıştır. İşçi sınıfının bir tehdit oluşturması ihtimaline karşı devlet yeni bir tedbir almıştır.⁵³ Devlet kendi kontrolü dışındaki grupları denetleyebilmek için 1848'de polis nizamnamesini uygulamaya koymuştur. Kamu düzeni bozan grupları, kişileri, dernekleri etkisiz hale getirmek için cezai yaptırım uygulamıştır. Kanunname ile işçi grevlerinin önüne geçilmek istenmiştir. İşçilerin çalışma

⁴⁶Donald Quartaer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, 1556.

⁴⁷Elçin Zümrüt Aker, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayileşme Sorunu ve Kapitülasyonlar*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, 30.

⁴⁸Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, 70

⁴⁹Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969, 85.

⁵⁰Oya Köymen, *Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya*, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s.87.

⁵¹Cevdet Kırpık, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004, 48- 49.

⁵²Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*, Ankara: İmge Kitapevi, 2002, 89.

⁵³Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1991, 169.

nizamına yönelik ilk yasal belge hazırlanmıştır. Belgeye göre; görevini bırakan, greve giden ve bir sendikaya üye olan işçi cezai yaptırıma tabidir.⁵⁴

Düşük ücret ve ağır çalışma koşulları karşısında 1863'te Zonguldak kömür işçileri greve gitmiştir. Başvurulan baskı ve şiddete rağmen kömür işçileri madenlere inmemiştir. Grev, maden ocağının diğer işçilerini de etkilemiş, işçiler toplu eylemlere başlamışlardır.⁵⁵ Osmanlı devletinde ilk kez görülen grev işçilerin çalışma ve maaş ödeneklerinde düzenleme yapılmasını gerektirmiştir. Mecelle'nin 563'cü⁵⁶ maddesi baz alınarak yapılan yasal düzenleme ile işçi ödenekleri ve çalışma saatleri düzenlenmiştir.⁵⁷ Düzenlemenin ardından madende çalışan işçilerin iş güvenliğinin sağlanması için bir Nizamnamesi hazırlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde maden ocaklarında çalışma esasları ile ilgili ilk yasal düzenleme 8 Mayıs 1867'de hazırlanmıştır.⁵⁸

Dilaver Paşa tarafından hazırlanan nizamname 1922 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Nizamname ile hem üretilen kömürün hem de madende çalışan işçinin kontrol ve denetimi sağlanmıştır. Zorunlu çalışma esasına dayanarak hazırlanan nizamname ile çalışma hayatına yönelik yaptırımlar belirlenmiştir.⁵⁹ Madende zorunlu çalışan işçilerin işlerini bırakıp kaçmaları halinde uygulanacak cezai yaptırımlar düzenlenmiştir. İzin, çalışma gün ve saatleri ile ücret politikaları da nizamname ile belirlenmiştir.⁶⁰ Maden ocağının işletilmesi ile ilgili esaslar ile işçi istihdamı da düzenlenmiştir. Yabancı sermayedar tarafından işletilen ocakların nizamnameye uygun olarak işletilmesi gerekli görülmüş, işçilerin işe alımı ve işe son verilme esasları da düzenlenmiştir.⁶¹

Yaptırım uygulamalarına karşı tepkiler yükselmeye başlamıştır. Niceliksel olarak artan işçiler bir araya gelmiştir. Bir araya gelen işçiler örgütlenmiştir. Örgütlenen işçilerde zamanla sınıf bilincinin yerleşmiş ve hakkını sermayedara karşı koruyan grevler ortaya koymuştur. 1870'lere geldiğinde ilk eylemler, grevler ve dayanışma dernekleri görülmeye başlanmıştır.⁶² Sendikal bir örgütlenme olmasa da Osmanlı tarihinde ilk işçi yapılanması 1871'de kurulmuştur. Osmanlı aydınları tarafından kurulan "Ameleperver Cemiyeti" işçilere maddi yardım amacıyla kurulmuştur.⁶³ Ameleperver Cemiyeti Müslim ve gayrimüslim unsurlardan oluşmuştur. Cemiyetin yönetiminde sosyo-ekonomik düzeyi yüksek Rumlar, Ermeniler ve Osmanlı yöneticiler yer almıştır.⁶⁴ Cemiyetin bir mührü, arması ve resmi yazışmalarda kullandığı resimli evrakı vardır. Cemiyet, ayırım gözetmeksizin işe ihtiyaç duyan işsizlere iş imkânı temin etmiş, işçilerin becerilerine göre zanaat öğretmiş, fakir çocukların ihtiyaçlarını karşılamış, eğitimlerine destek vermiştir. Cemiyet yaptığı maddi yardımları karşılıksız değil sonradan geri ödenme şartı ile yapmıştır. Aynı zamanda cemiyet küçük esnafa maddi destek sağlayarak ayakta kalmasını sağlamıştır. Cemiyet bir işçi örgütlenmesi ya da sendikası değildir.⁶⁵

Padişah Abdülaziz, içinde bulunduğu koşulları ortadan kaldırmak, ülkede asayiş ve barışı temin etmek, toplumsal unsurları bir arada tutmak için 1875'te Adalet Fermanı'nı ilan etmiştir. Adaletin tam manasıyla tesisini sağlanmasını amaçlayan ferman ile işkence ve angarya yasaklanmıştır. Fermanın hükümlerinde işçilere uygulanan kötü muameleden de bahsedilmiştir. Fermana; işçilere işkence ve angarya uygulayanların cezai yaptırıma tabii tutulacağı ifade edilmiştir.⁶⁶

Adalet Fermanı'nda devletin vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin temininden sorumlu olduğu söylenilmiştir. Fermana göre; Yol, köprü, derbent ve inşaat işlerinde çalışan işçilere kötü muamelede

⁵⁴Lütfü Erişçi, *Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi*, İstanbul: Kurtuluş Basımevi, 1951, 12.

⁵⁵Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der: Donald Quataer Eric Jan Zürcher, Çev: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, 30.

⁵⁶Eğer ücret mukavele edilmeden bir kimse diğerine talebi üzerine hizmet ederse, ücret alabilmesi için ücretle hizmet eder makuleden olması lazımdır

⁵⁷Cahit Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi, 1992, 40.

⁵⁸Büşra Yüksel, "Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri," *İş ve Hayat Dergisi*, 3,6 (2017), 159.

⁵⁹Ahmet Ali Özeken, *Ereğli Kömür Havzası Tarihi (1848 - 1940)*, İstanbul: Kenan Matbaası, 1944, 16

⁶⁰Erol Çatma, *Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi (Birinci Kitap 1840-1865)*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara. 2006, 115

⁶¹Kadir Tuncer, *Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu (Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş)* Göçebe Yayınları: İstanbul. 1998: 31

⁶²Doğan Duman, Berrin Bayburt, "Türkiye İşçi Tarihine Kısa Bir Bakış ve İşçilerin İlk Kitleleşme Yürüyüşü: Çorum Belediye İşçilerinin Yürüyüşü", *Belgi Dergisi*, 2,16 (2018), 946.

⁶³M. Şehmus Güzel, "1871 Ameleperver Cemiyeti", *Bilim ve Sanat Dergisi*, Sayı 8 (1981), 43-45.

⁶⁴Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, Doktora Tezi, İstanbul, 2011, 155

⁶⁵Lütfü Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (özet olarak)*, İstanbul: Kutulmuş Basımevi 1951, 8

⁶⁶Tuba Özhazinedar, *II. Meşrutiyet Basımında Temel Haklar*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, 57.

bulunulmaz. Emeğiyle geçimini temin eden işçilerin gelir seviyelerinin artırılması için gerekli düzenleme yapılmalıdır. Toplumun refah seviyesinin artırılması devletin asli görevidir. Bundan dolayı emek gücüyle çalışanlara hem angarya uygulamak hem baskıyla çalıştırmak hem de bedenen işkence yapmak yasaktır.⁶⁷ Siyasi rejimin esnemesiyle birlikte ülkede demokratik hak ve hürriyetler de tanınmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak da işçi talepleri, grevleri, çalışmaları artış göstermiş, sonra da işçiler arasında örgütlenme başlamıştır. 1895'te ilk örgütlü işçi cemiyeti olan Osmanlı Amele Cemiyeti kurulmuştur. Sayısal bakımdan yeteri derece olmasa da Osmanlı tarihinin ilk sendikal yapılanması kurulmuştur.⁶⁸

İşçilerin ilk sınıfsal örgütü olan Osmanlı Amele Cemiyeti gizli olarak kurulmuştur. Cemiyet, Tophane silah fabrikası işçileri tarafından kurulmuştur. II. Abdülhamit istibdadının bir araya getirdiği işçiler güçlü bir dayanışma sergilemişlerdir. Rejime karşı direnen işçiler başlangıçta spontane ve örgütsüz grevler gerçekleştirmişlerdir. Yarı siyasi yarı sendikal faaliyetler yürüten cemiyet çalışmalarını ancak bir yıl sürdürebilmiştir. Cemiyetin faaliyetleri açığa çıkınca cemiyete baskın düzenlenmiş, üyelerinin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı da sürgün edilmiştir. Siyasi rejimin baskına maruz kalan işçiler daha sık denetlenmişlerdir.⁶⁹

Devletin kontrol altında tutmak istediği işçi sınıfı gün geçtikçe kitlesel olarak büyümüş, işçi sınıfı, nesnel açıdan, toplumsal bir sınıf haline gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte nicel olarak artan işçiler farkındalık duygusuyla çok sayıda grev gerçekleştirmiştir. II. Meşrutiyetin getirdiği hürriyet rüzgârıyla işçiler temel hakları için mücadele etmişlerdir. Sosyalizmin de güçlenmesiyle sendika ve dernekler etrafında örgütlenen işçiler, hükümete zor anlar yaşatmışlardır. İşçilerin artan grevleri karşısında hükümet yeni tedbirlere başvurmuş, 31 Mart Vakası sonrası Tatil-i Eşgal Kanunu uygulamaya koymuştur.⁷⁰

3. Osmanlı İşçi Grevleri

Osmanlı Devleti'nde grevler II. Meşrutiyet'in ilanına kadar bilinçli bir şekilde yapılamamıştır. II. Meşrutiyet'e kadar gerçekleştirilen grevler bireysel ya da küçük grupların iş bırakmaları şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden grevler neticesinde istenilen talepler elde edilememiştir.⁷¹ Osmanlı işçi sınıfının gündelik hayat içerisinde yer alması, varlığını hissettirmesi ve hak talebinde bulunması ülkenin vatandaşlarına siyasal özgürlük tanınmasıyla gerçekleşmiştir. 1909 Anayasa değişikliği toplumsal hayatın değişmesine demokrasinin gelişmesine ve yaşam standardının yükselmesine neden olmuştur. Anayasa değişiklikleriyle kamusal özgürlüklerin hayata geçirilmesi işçi sınıfını da etkilemiştir.⁷²

Kentlerde küçük sanayi işletmelerinin açılmasıyla iş imkânları artmıştır. İş imkânlarının varlığı şehirlerde işçi nüfusunun artmasına neden olmuştur. Demiryolları, maden, tekstil, tütün, liman ve tersane gibi işletmelerin faaliyete geçmesi işçilerin nitel ve nicel olarak artmasını sağlamıştır. Osmanlı iktisadi yapının değişmesi işçi örgütlerinin ortaya çıkmasına, sınıf bilincinin oluşmasına ve grevlere sebebiyet vermiştir.⁷³ Emek karşılığı çalışan işçi sınıfı emeklerinin karşılığını alamadıkları için mücadeleye başlamışlardır. Özellikle tersane, liman, demiryolu, maden ve postahane işçileri 1870'li yıllarla birlikte greve gitmişlerdir. Osmanlı işçileri ekonomik yaşamın içinde var olabilmek için imparatorluğun yıkılışına kadar yılmadan mücadele etmiştir.⁷⁴

Devletin ekonomik sorunlarıyla birlikte grev sayısında da artış görülmüştür. 1872'de tersane işçileri uzun zamandır alamadıkları aylıkları için greve gitmişlerdir. Daha sonra Beyoğlu Telgrafhanesi işçileri greve gitmiştir. Beyoğlu telgraf işçileri durumlarını Padişaha arz etmek istemiş; fakat Padişah görüşmeyi kabul etmemiştir. Yılmayan işçiler Sadrazamla görüşme talebinde bulunmuşlar; Sadrazamın olumlu yanıtından sonra basını da

⁶⁷Tuba Özhazinedar, "Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 12,36 (2023), 770.

⁶⁸Kemal Sülker, *Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul: İleri, 1955, 11.

⁶⁹Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1991, 424.

⁷⁰Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969, 145.

⁷¹Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der: Donald Quataer Eric Jan Zürcher, Çev: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, 45.

⁷²Önder Deniz, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Grevlerin Çalışma Hayatındaki Yeri," *Göç ve İskân*, XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2022, 470

⁷³Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der: Donald Quataer Eric Jan Zürcher, Çev: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, 35.

⁷⁴Mesut Gülmez, *Türkiye'de Çalışma İlişkileri*, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1991, 540.

konu ile ilgi bilgilendirmişlerdir. Kamuoyu oluşturmayı başaran işçiler alamadıklarını maaşları tahsis etmişlerdir.⁷⁵

Osmanlı Devletinde ilk örgütlü grev 1873'te gerçekleştirilmiştir. Kasımpaşa tersanesinde çalışan Müslim ve Gayrimüslim işçiler maaşlarını alamadıkları için greve gitmişlerdir. Ameleperver Cemiyeti tarafından desteklenen grev, başarıyla sonuçlanmıştır. İşçiler hem uzun bir zamandır alamadıkları ücretlerini almışlar hem de maaşlarına zam almışlardır. Grevin başarıyla sonuçlanmasının ardından Ameleperver Cemiyeti polis nizamnamesinin⁷⁶ ilgili maddesi gereğince kapatılmıştır.⁷⁷

Dönemde en çok grev yapan iş kollarından birisi de demiryolu işçileri olmuştur. Demiryolu işçileri arasındaki birliktelik duygusu diğer iş kollarında çalışan işçilere nazaran daha kuvvetli olmuştur. İşçiler birlikte gerçekleştirdikleri oturma eylemiyle demiryolu çalışmasını engellemiş ve grevi başarıyla tamamlamışlardır.⁷⁸ Ülkede yaşanan ekonomik kriz pek çok grevin yaşanmasına neden olmuştur. 93 Harbi yenilgisi ekonomiyi alt üst etmiştir. Ekonomik kriz için bulunan çareler çözüm oluşturmadığı gibi krizi daha da derinleştirmiştir. Maaşını alamayan emekçiler çeşitli grevler gerçekleştirmiştir.⁷⁹ Tekstil işçileri, Şirket-i Hayriye vapur işletmesi işçileri, tersane işçileri Haliç gemi işçileri, duvar işçileri, terziler ve ayakkabı işçileri ücretlerini alamadıkları için greve gitmişlerdir. Ayrıca maaşlarının kaime veya bakır para ile değil altın parayla ödenmesi talebiyle de işçiler greve gitmişlerdir.⁸⁰

II. Meşrutiyet ile birlikte yalnızca sistem değişmemiş, siyasal, sosyal ekonomik ve kültürel yapı da değişmiştir. Ticari ilişkilerin hissedilir değişimi karşısında grevlerin niteliği de değişmiş, grevler sınıf temelli eylemlere dönüşmüştür. Ekonominin ezici ağırlığı karşısında işçiler, temek hak ve hürriyetlerini korumak için bir sendikanın etrafında birleşmişlerdir. Bundan sonraki grevlerinde örgütlü hareket eden işçiler ülkedeki siyasi atmosferin değişmesine de zemin hazırlamışlardır.⁸¹ Ülkede sosyalist hareketlerin gelişmesine, sosyalist düşüncede olan siyasi partilerin kurulmasına, sosyalist gazetelerin yayınlanmasına ortam hazırlanmıştır. İşçi grevlerinin desteklenmesinde sosyalist gazeteler ve partiler önemli rol oynamıştır.⁸²

Osmanlı Sosyalist Fırkası toplumun aksayan yönlerini, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulları dile getirmiş, hükümetin politikalarını eleştirmiştir. Sosyalist gazetelerse işçilerin sesi olmuş, işçilerin mevcut koşullarını iyileştirilmesi için yetkilileri göreve çağırarak, grevlerindeki haklılığını kamuoyuyla paylaşmıştır.⁸³ Sosyalist örgütler, kurumlar, sosyalist yayın organları ve sosyalist partiler, balkanlarda yaygın olduğundan sosyalist fikirler Ermeniler, Bulgar ve Rumlar arasında daha çok etkili olmuştur. O yüzden Balkanlarda ortaya çıkan grevlerde sınıf bilinci daha hâkim olmuştur.⁸⁴

Osmanlı sanayisinde sermayedar yabancı uyruklu olduğu için kendi milletinden olan işçinin hakkını gözetirken Osmanlı işçisini ikinci plana itmiştir. Çalışma koşulları düzenlenirken Müslim-gayrimüslim ayrımının yapılması Osmanlı işçilerinin tepkilerine neden olmuştur. Osmanlı işçileri yaşadıkları haksızlığın çözümünü hükümet nezdinde aramış fakat beklediği desteği görememiştir. Sermayedarın kötü muamelesine maruz kalan işçiler çaresiz bırakılmış, greve gittikleri gerekçesiyle cezalandırılmış, hatta tutuklanmışlardır.⁸⁵

Yaşam standartlarını artırmak için mücadele eden işçiler Meşrutiyet rejiminde sorunlarının çözüleceğini düşünmüşlerdir. Meşrutiyetin ilanından sonra tramvay, havagazi, reji, tütün, deri, şeker, fırın ve inşaat işçileri, greve gitmişlerdir. Örgütlü gerçekleştirilen grevler ülke ekonomisini derinden sarsmıştır.⁸⁶ Selanik'teki tuğla

⁷⁵Kadir Yıldırım, Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922), Doktora Tezi, İstanbul, 296.

⁷⁶Amelenin iş ve gücünü bırakmaya sevk ve amme asayişini ihlal etmek gayesini güden fitne ve fesat cemiyetlerinin kurulmasını önlemeye çalışmak ve ihtilal vukuunun önlenmesi çarelerine bakmak.

⁷⁷Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul: Ofset, 2009, 2.

⁷⁸Doğan Duman, Berrin Bayburt, "Türkiye İşçi Tarihine Kısa Bir Bakış ve İşçilerin İlk Kitlesele Yürüyüşü: Çorum Belediye İşçilerinin Yürüyüşü", *Belgi Dergisi*, 2,16 (2018), 946.

⁷⁹Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev: Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, 17

⁸⁰Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Der: Donald Quataert Eric Jan Zürcher, Çev: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, 32.

⁸¹Ragıp Zarakolu, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1990, 36

⁸²Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul: Ofset, 2009, 4.

⁸³Feyza Turgay, "1960-1963 Dönemi İşçi Eylemlerine Aşağıdan Bakmak", *İnsan&İnsan Dergisi*, 4,3 (2017), 253-254

⁸⁴Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı*, İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969, 176.

⁸⁵Zafer Toprak, *Türkiye İşçi Sınıfı (1908-1946)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, 47-48

⁸⁶Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", *OTAM*, Sayı: 25, (2009), 45.

fabrikasında meydana gelen grev bir anda tüm bölgede etkisini göstermiştir. Selanik'teki tütün fabrikasında çalışan işçiler maaşlarına zam talebiyle greve gitmişlerdir. Grevler Anadolu'da da etkisini göstermiş, demiryolu işçileri iş güvenlikleri, maaş düzenlemeleri, çalışma saatlerinin azaltılması için greve gitmişlerdir. İşçilerin dirayeti karşısında sermayedar işçilerin taleplerini kabul etmek zorunda kalmıştır.⁸⁷

II. Meşrutiyet döneminde çok sayıda grev gerçekleştirilmiştir. Emeğini korunma altına almak isteyen işçiler greve gitmişlerdir. Reji idaresine yönelik gerçekleştirilen grevler döneme damgasını vurmuştur. Reji idaresinin Osmanlı işçilerine yönelik yaptırımları karşısında işçiler greve gitmiştir. 2 aya yakın süren grev sonuçsuz kalmıştır. Hükümet reji idaresini haklı bulmuş, işçiler istedikleri ücret artışını alamamışlardır. İşçilerin muhtemel bir grev başarısı karşısında diğer işçilerin de etkilenecek greve katılacağı korkusu devleti bu şekilde davranmaya sevk etmiştir.⁸⁸ İşçiler, devletin tutumuna rağmen pes etmemiş, yaptıkları grevlerle ses getirmiştir. Adana'daki pamuk fabrikasından meydana gelen grev tüm bölgeyi etkilemiş, kolluk güçleri uzun bir süre fabrikaya girememiştir. Şark demiryolu, Rıhtım Şirketi, Şirket-i Hayriye ve liman işçilerinin grevi kolluğun müdahalesiyle sona erdirilebilmiştir.⁸⁹ Ereğli maden ocağında çalışan işçiler maaşlarını alamadıkları için lokomotifleri tahrip etmiş, olayların büyümesi üzerine kolluk güçleri bölgeye sevk edilmiştir. Maden ocaklarında, demiryolunda ve tersanede meydana gelen grevler devlet müdahalesiyle sona erdirilmiştir.⁹⁰

4. Tatil-i Eşgal Kanunu ve Hazırlanmasını Gerektiren Unsurları

II Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük ortamı, toplumun tüm unsurlarında bir faaliyet meydana getirmiştir. İstibdat rejiminin etkisinden çıkan halk ülkenin pek çok yerinde eylemler düzenlemiştir. İşçilerin de yoğun katılım gösterdiği eylemler başlarda İttihatçılar tarafından desteklenmiştir. Eylemlerin bir süre sonra kontrolden çıkıp ülke ekonomisini zora sokması hükümeti telaşlandırmış ve tedbir almaya itmiştir.⁹¹ Yapılan yasal düzenlemelerle çalışma hayatına aktif bir biçimde katılan işçilerin temel hakları kısıtlanmıştır. Çalışma hayatını ve ekonomiyi zarara uğratan grev Osmanlı işçilerine yasaklanmıştır. İşçilerin bir sendikaya üye olması yasaklanmıştır. Yasağa uymayan işçiler hakkında cezai yaptırım uygulanacağı bildirilmiştir.⁹²

Yasağa rağmen işçiler haklarını elde etmek için mücadele vermeye devam etmiştir. İşçilerin örgütlü halde greve gitmeleri hem hükümeti hem de ülke ekonomisini zor durumda bırakmıştır. Balta Limanı anlaşması ile zaten çöken ülke ekonomisi grevlerle iflas etmiştir. Anlaşma şartlarına göre; yabancı sermayedar vergiden muaf tutulmuş, iç piyasada serbest dolaşım hakkı elde etmiş, Osmanlı pazarında yerli maldan ziyade yabancı mal satışı gerçekleştirmiş, böylece ticaret gelirleri yabancı sermayedarın eline geçmiştir.⁹³ Açık pazar haline gelen ülke ekonomisi anlaşma sonrası yabancı sermayedarın tekeline bırakılmıştır. Ticaretin yabancı unsurların eline geçmesi yerli bir burjuvazinin doğuşunu da engellemiştir. Hükümetin güçsüzlüğünden faydalanan sermayedar kendi aleyhine meydana gelen grevlerin bastırılmasını istemiştir. Ekonomik olarak dışa bağlı olan devletin her türlü imkânından faydalanan yabancı sermayedar uyguladığı ticari faaliyetlerle önemli kazanımlar elde etmiştir.⁹⁴

Yabancı sermayedar imzalanan ticaret anlaşmalarıyla gümrük vergilerinden muaf tutulmuş, gümrüksüz yapılan ticaretle devlet ekonomisi sonuna kadar yabancı sermayedara teslim edilmiştir. Başlangıçta karlı görülen ekonomik anlaşmalar uzun vadede Osmanlı ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.⁹⁵ Ülkenin ticari faaliyetlerine büyük ölçüde hâkim olan yabancı sermayedar ülkenin yer altı kaynaklarından ziyadesiyle faydalanmış, özellikle maden ve demiryolu faaliyetlerinde yabancı şirketlerle iş birliği gerçekleştirmiştir. Bu

⁸⁷Aclan Sayılğan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, İstanbul: Ofset, 2009, 25.

⁸⁸Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", *Toplum Bilim Dergisi*, Sayı: 78, (1998), 192-193.

⁸⁹Umut Karabulut, Ömer Faruk Özkul, "II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri", *Belgi Dergisi*, 2,14 (2017), 572.

⁹⁰Can Nacar, "20.Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti", *Kebikeç*, Sayı: 41 (2016), 51.

⁹¹Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara: İmge, 1987, 91.

⁹²Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul: İletişim, 2016, 39-40.

⁹³Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim, 2015, 146.

⁹⁴Taner Aslan, "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme", *OTAM*, Sayı: 25, (2009), 45.

⁹⁵Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu*, İstanbul: İletişim, 2009, 208.

şirketlerde istihdam edilen Osmanlı işçileri temel hakları kısıtlanarak çalıştırılmıştır. İşçiler greve gitmek istediklerinde hükümete verilen uyarılarla engellenmiştir.⁹⁶

Hükümet ülkede yatırım yapan kapitalistleri tedirgin etmemek için ülkede yaygınlık gösteren grevlere karşı tedbir almak istemiştir. Özellikle grevlerin yabancı şirketlerde daha sık meydana gelmesiyle yabancı sermayenin ülkeden çekileceği korkusu hükümeti tedirgin etmiştir. Hükümet, yaşam standardını artırmak için greve giden işçileri, yabancı sermayedarın esaretinden kurtarmak yerine sermayedar yanlısı bir kanunu uygulamaya koymuştur.⁹⁷ Hükümet, “Tatil-Eşgâl Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat”, adlı kanunu Meclis tatildeyken Kanun-ı Esasi’sinin 36. maddesine dayanarak hazırlatmış, bir nevi kanun hükmünde kararname olarak çıkarmıştır. Daha sonra da ilgili kanunu Meclis’ten geçirerek yasalastırmıştır.⁹⁸

4.1 Tatil-i Eşgal Kanun Maddeleri

Tatil-i Eşgal Kanunu; işçilerinin çalışma şartlarını, toplu iş sözleşmelerini, lokavt, grev ve sendikal haklarını düzenleyen ilk yasal metindir. Kanun, kamu hizmeti göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Toplum yararı gözetilen şirketlerin hizmetleri aksamasın diye grev hakkı şarta bağlanmıştır.⁹⁹ Osmanlı Hükümeti, iş uyuşmazlıklarının çözümü, grevler ve sendikalar gibi önemli toplumsal konularda birtakım yasal düzenlemeler yapmış ve ilgili alanlarda bir takım yasakları uygulamaya koymuştur.¹⁰⁰ İşçiler, grev öncesinde taleplerini hem sermayedara hem de, ilgili makamlara bildirmek zorunda bırakılmıştır. İşçilerin talepleri kabul edilmezse grev hakkı tanınmıştır. Böylece grevler, yetkililerin bilgisi dâhilinde gerçekleştirilmiştir. Kanunla koruma altına alınan sermayedar, grevle ilgili iktidarı bilgilendirerek gerekli tedbirlerin alınması istemiş, işçilerin temel haklarını yok saymıştır. Kanunla sendikaların açılması yasaklanmış, mevcut sendikalar da kapatılmıştır. Oldukça tartışılan kanun 1946 senesine kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁰¹

Osmanlı Devleti’nde iş yeri açmak için gerekli izinleri alan, toplum yararına hizmet etmekle mükellef olan şirketler, devletin belirlediği kurallara uymak zorundadır. Şirketlerin bünyesinde çalışan personelle ve personelin çalışma koşulları ile ilgili bir sorun meydana geldiğinde sorun Ticaret ve Nafia Bakanlığı’na bildirilir. İlgili bakanlık tarafından üç müfettiş adı geçen şirkete gönderilir. Müfettişler elde ettikleri raporları, işçilerin şikâyet dilekçelerini alarak iki nüsha halinde ilgili bakanlığa sunmakla yükümlüdür (md 1).

Bakanlığa verilen dilekçe yabancı bir şirket hakkında ise ilgili şirketin kuruluş nizamnamesi, çalışma prensipleri, personeline dair tavır ve davranışları hakkındaki bilgiler dilekçede yer alamaz. Eğer şirket yerli ise Osmanlı Devleti’nin ticari hukukunda yer alan kanuni nizam gereği şirkete dair her türlü bilgiye dilekçede yer verilir (md.2).

Ticaret Bakanlığı’nın dilekçeyi işleme almasından dört gün sonra dilekçenin bir kopyası hakkında şikâyet olan şirkete gönderilir. İlgili şirket bir haftalık zaman diliminde belirlediği üç çalışanını bakanlığa göndermekle yükümlüdür. Belirlenen zaman dilimine kadar ilgili şirket üç kişiyi bakanlıkta görevlendirmezse işçilerin taleplerini yerine getirmek zorundadır (md. 3).

Şirket kanun ihlali yapmaya devam ederse bakanlık tarafından konunun incelenmesi için yeni bir müfettiş atanır. İncelemeden sonra bakanlığın tayin ettiği tarihten sonra üç gün zarfında hem ilgili şirketin yetkilileri hem de işçi temsilcileri bakanlığa gelmelidir. Her iki tarafın yetkilileri davete icabet etmedikleri takdirde, anlaşmak istemedikleri kabul edilir. (md.4). Eğer taraflar arasında mutabakat sağlanırsa anlaşma metni zabıta görevlileri tarafından düzenlenir. Ardından metin taraflar arasında akit edilir. İmzalan metin konu ile ilgili memura teslim edilir (md.5). Taraflar arasında mutabakat sağlanamazsa ilgili şirketin çalışanları grev yapabilir fakat şirketle ilgili protesto yapamaz (md. 6).

Anlaşma hükümleri ilgili şirketin çalışanları için düzenlenir. Anlaşma metninin hükümleri şirketlerin kendi menfaatleri için kullanırlarsa bakanlıktan tarafından ihtar yapılır. İhtara rağmen şirket kanuna aykırı

⁹⁶Umut Karabulut, Ömer Faruk Özkul, “II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu’na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri”, *Belgi Dergisi*, 2/14, (2017), 573.

⁹⁷Ahmet Gündüz Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*, Ankara: Legal Kitapevi, 1982, 2.

⁹⁸Zafer Toprak, “1909 Tatil-Eşgâl Kanunu Üzerine,” *Toplum ve Bilim*, Sayı 13 (1981),145.

⁹⁹Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, 9.

¹⁰⁰Hasan Doğan, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Grev Hakkı Ve Ta’til-i Eşgâl Kanunu”, *Belleten Dergisi*, : LXXXII, (2018),293, 271

¹⁰¹Ahmet Makal, “XIX. Yüzyıl Sonları, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri”, *Osmanlı 5 (Toplum)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 100.

davranmaya devam ederse cezai nakdiye tabii tutulur. Cezai nakdi bedeli ödenmediği takdirde günlük gecikme faizi alınır. Cezai nakdi bedeli şirketin sermayesi göz önünde bulundurularak talep edilir. Geliri elli bin liraya kadar olan şirketlerden yirmi beş lira alınır. Geliri yüz bin liraya kadar olan şirketlerden elli bin lira alınır. Geliri iki yüz bin liradan daha fazla olan şirketlerden ise üç yüz bin alınır. Elde edilen meblağ gelir idaresine aktarılır. Şirketler cezai nakdiye uğrasalar da çalışanlarına maaş ödemesi yapmakla yükümlüdür (md.7).

Cemiyete fayda için varlık gösteren şirketlerde görev yapan işçiler galeyana gelerek grev gittiklerinde yâda bir sendikaya üye olduklarında görevlerinden azledilirler. İşçilerin greve gitmelerine ön ayak olan kişiler tespit edilirse ilgili kişiler bir aydan bir seneye kadar hapis ve cezai nakdiye tabi olur. Grev sırasında kamu malı tahrip edilirse tahribat bedeli grevcilerden alınır. Kamu malı tahribinden daha ağır bir suç işlerken yakalananlar hakkında ceza kanununun ilgili suça denk gelen maddesi hükmündeki ceza ile cezalandırılır (md.8). Cemiyetin faydasına olan bir şirketin çalışmasını sekteye uğratanlar hakkında yirmi dört saatten bir haftaya kadar mahkûmiyet cezası uygulanır. Ayrıca yirmi beş kuruştan yüz kuruşa kadar cezai nakdiye tabii tutulurlar (md.9).

Grevleri bastırmak için kolluğun gücünden faydalanılır. Olağanüstü hallerde iktidar işçinin isteklerini inceler ve grev talebini erteler (md.10). Toplum menfaati için çalışan şirketler ilgili kanunun yürürlüğe girmesinden önce bir sendikaya tabii iseler sendikalarla ilgili kanunun hükümlerinden muaf tutulurlar (md11). İstanbul'da hizmet veren şirketlerle çalışanları arasındaki sorun meydana geldiğinde Ticaret Bakanlığı yetkileri sorunu çözmek için yetkilendirilirler. (md. 12). İstanbul dışında hizmet veren şirketler için Dâhiliye, Ticaret ve Nafia Nezareti ilgili kanunun icrasından sorumludurlar (md. 13). 95¹⁰²

4.2 Tatil-i Eşgal Kanununun Müzakereleri

Osmanlı işçisi çalışma koşullarına, emeğinin çok altında maaş almasına ve sermayedarın hakkını gasp etmesine ses çıkartmış, hükümet de sermayedarı kaybetmemek için Tatil-i Eşgal Kanununu düzenlemiştir. Sermayedarın hakkını korumak için kendi işçisini gözden çıkaran hükümet, greve giden işçileri çeşitli cezalara tabii tutmuştur. Öte yandan grev, Avrupa'da işçinin temel hakkı olarak kabul edilmiştir. Avrupalı parlamenterler sermayedar karşısında işçisini ezdirmemiştir.¹⁰³ 1835'te yapılan seçimleri kazanarak Avam kamarasında vekil olan William Cobet genel oy hakkı, işçilerin yaşam ve çalışma koşullarının düzeltilmesi ile ilgili çalışmalarda bulunmuştur. Temsil Edilmeyenler Birliği başkanı Henry Hunt, işçilerin oy hakkı talebini savunmuştur. Ahlaki/Manevi Güç Partisi yığınsal grevleri etkili bir silah olarak savunmuştur. Osmanlı Meclisi ise ilgili kanununun çıkarılması gerektiği konusunda mutabakat sağlamaya çalışmıştır. Kanun 25 Eylül 1325'te oylanmış, [25 Eylül 1908] 33 ret oyuna karşılık 133 kişinin kabul etmesiyle kanun yasalaşmıştır.¹⁰⁴

Avrupa'da grev gerçekleştirildiğinde grevden işçi ve sermayedar yükümlüken Osmanlı'da grev gerçekleştiğinde grevden işçi ve hükümet yükümlü olmuştur. Bundan dolayı sermayedarın çıkarı için işçinin temel hak ve hürriyetleri kısıtlanmıştır. Uygulama doğru bulunmadığı halde oy çokluğuyla kabul edilmiştir. İşçilerin sermayedardan beklentileri görmezden gelinmiştir. İşçilerin haklı talepleri baskı ve şiddetle sindirilmiş, işçilerden temel haklarından vazgeçmeleri talep edilmiştir. İlerleme yolunda Avrupa örnek alınırken, Avrupa'nın temel hak ve hürriyetleri kapsayan kanunları göz ardı edilmiştir. Avrupa'nın tedavülde olmayan kanunlarının Meclis'te yapıldığından bahsedilmiştir.¹⁰⁵ Erzurum Milletvekili Vartkes Efendi konu ile ilgili olarak:

“Fransa'ya, İngiltere'yi daima aramıza alıyoruz. Onların en büyük kanunlarını bir tarafa bırakıyoruz. Nerede eskimiş, zararlı bir nizam varsa onları veyahut başka bir fikirle tanzim olunmuş kanunları alıyoruz. Biz, Fransa'da böyledir, İngiltere'de böyledir, diyerek onların şerefini de bozmuş oluyoruz. Zannederim ki, onlarda en liberal sendikalar vardır. Fransa'daki nizamları alıyorsunuz. Amelenin hukukunu ve amelenin hürriyet-i şahsiyyesini müdafaa eden esaslı kanunları almıyorsunuz.”¹⁰⁶

¹⁰²Orijinal metin için; Ahmet Gündüz Ökçün, *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler – Yorumlar*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982,2-4; “Tatil-i Eşgal Kanunu”, *Takvim-ı Vekayi*, 27 Eylül 1324, 2-3; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, *Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası*, 18 Haziran 1325, Cilt: 5, İçtima: 4, 88-90.

¹⁰³Umut Karabulut, Ömer Faruk Özkul, “II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri”, *Belgi Dergisi*, 2,14 (2017), 576.

¹⁰⁴Hazan Dicle Özer, *İngiltere'de Sosyal Hakları Ortaya Çıkaran Koşullar ve Pozitif Hukuka Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2020, 90.92

¹⁰⁵T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, *Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası*, 18 Haziran 1325, Cilt: 2, İçtima:104, 102:132.

¹⁰⁶T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, *Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası*, 18 Haziran 1325, Cilt: 2, İçtima:104, 102:132.

İşçilerin emeklilik haklarının net bir biçimde tanımlanmaması müzakere sürecinde hayli tartışılmıştır. İşçilerin yardım sandığından mahrum bırakılmaları hukuka ve insan haklarına aykırı bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren yabancı sermayedar kendi işçilerinin sigortalarını öderken Osmanlı işçilerinin sigortalarını ödemişlerdir. Hükümetten, işçileri yalnızlığa terk etmemesi ve işçilerin haklarını gözetmesi istenilmiştir. *Hükümetin; Osmanlı işçisinin hukukunu koruyormuş gibi görünüp, işçilere; "sermayedarın sizleri kandırmalarına izin vermeyin, temel haklarınızı savunun" dediğini fakat aba altından sopa gösterdiği söylenilmiştir. Hükümet işçinin grevini önlemek için işçilerini yalnızlığa terk etti; fakat onları ta'til-i a'mâle (işsiz bırakmaya) teşvik edecekler,"* diye bildirilmiştir.¹⁰⁷

Sendikaların varlığı devlette bir tehdit olarak görülmüştür. Sendikalar işçinin emeğinden para kazanan kuruluşlar olarak kabul edilmiştir. Aslında ülkenin aleyhine faaliyet gösteren zararlı kuruluşlardır, denilmiştir. Yerli sermayeyi zor durumda bırakmak için kurulan sendikalar yabancı şahıslar tarafından kurulmuştur. Sendikacılar yerli sermayeyi yok etmek için çaba sarf etmiştir.¹⁰⁸ Bu yüzden sendikalar yerli sermaye için tehdit oluşturmuştur. İşçinin hakkını korumak bahanesiyle sendikalar işçiyi tahrik etmiş ve greve sevk etmiştir. Bu tutumu ülke ekonomisine hayli zarar vermiştir. Sendikaların işçinin haklarını korumaktan öte kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden örgütler olduğu iddia edilmiştir. Bu yüzden işçinin sendikaların elinden alınmaları gerekli görülmüş ve kapatılmalarını talep etmişlerdir.¹⁰⁹ Nezaret Mektupçusu Ali Bey konu ile ilgili olarak:

Ali Bey — Esasen bu maddede vukua gelen tadilatta bir cihet var ki, asıl şayan-ı ehemmiyet olan bu noktadır. Sendikalar ise, ameleli muhafaza etmez. Ameleli sermayedarın elinden alıp sendikaların pençe-i kahrına teslim etmeyelim. Çünkü onlar amelenin sırtından alacağı para ile hem memlekete hem o biçare ameleliye fenalık edeceklerdir. Bu muhakkaktır. Onun için burada sendika teşkil edenlere de ceza verelim. Bunların maksatları nedir? Yerli amelenin hukukunu muhafaza ediyormuş gibi görünerek, onlara 'Siz sermayedarın tekâlifini kabul etmeyin, şöyle isteyin, böyle isteyin.' diye gayr-i kabil-i tahammül birtakım teklifler dermiyan edecekler; ondan sonra, onları ta'til-i a'mâle teşvik edecekler."¹¹⁰

4.3 Tatil-i Eşgal Kanuna İşçilerin tepkileri

II. Meşrutiyetin ilanından sonra işçi grevleri ülke genelinde yaygınlaşmıştır. Osmanlı ekonomisine yabancı sermayedar hâkim olduğu için işçilerin grev ve lokavtları fiilen engellenmiştir. Grevler, protestolar ve gösteri yürüyüşleri hükümet tarafından tehdit olarak algılanmış; bundan dolayı Osmanlı hükümeti, yabancı sermayedarı kaybetmemek için işçilerin hak aramasına karşı çıkmıştır.¹¹¹ İşçiler çalışma koşullarının ve ücretlerinin düzenlenmesi için örgütlü hareket etmek istemiş; bunun için de sendikalar etrafında birleşmiştir. Hükümetin her türlü baskısına rağmen işçiler demokratik haklarından vazgeçememiş sayısız grev gerçekleştirmişlerdir.¹¹²

II. Meşrutiyet'in ilanı ile daha fazla gündeme gelen işçi grevlerinden gazeteler sıklıkla bahsetmiştir. Muhalif gazeteler işçi grevlerini desteklerken hükümet yanlısı gazeteler grevler için tedbir alınmasını istemiştir. Grevlerden zarar gören yabancı sermayedarlar da Osmanlı yöneticilerine yasal düzenlemelerin bir an evvel uygulanması için baskı yapmaya başlamışlardır. İkdâm gazetesi "Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal," başlıklı haberiyle Tatil-i Eşgal Kanununun yürürlüğe girmesini talep etmiştir:

"1908'in Ekimine gelindiğinde toplam 103 grev yapılmış, yabancı sermayedarların baskısı o kadar şiddetli idi ki çok acil bir düzenleme yapmak artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu işi Leh kökenli Fransız vatandaşı Kont Löon Ostrorog üstlenerek, bir metin hazırlamıştır. Henüz Meclis-i Mebusan toplanmamışken hükümet Kanun-ı Esasî'nin 36. maddesine dayanarak 10 Ekim 1908 tarihinde Tatil-i eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkati kabul etmiştir".¹¹³

Gelirlerinin yükseltilmesini, çalışma ortamlarının ve çalışma saatlerinin düzenlenmesini isteyen demiryolu işçileri sıklıkla greve gitmişlerdir. Tanin gazetesinde yer alan "Terk-i Eşgal," başlıklı haberde demiryolu işçilerinin gerçekleştirdikleri grev anlatılmıştır:

¹⁰⁷T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası, 18 Haziran 1325, Cilt: 2, İçtima:104, 102:132.

¹⁰⁸T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası, 18 Haziran 1325, Cilt: 2, İçtima:104, 102:132.

¹⁰⁹T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası, 18 Haziran 1325, Cilt: 2, İçtima:104, 102:132.

¹¹⁰T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası, 18 Haziran 1325, Cilt: 2, İçtima:104, 102:132.

¹¹¹Y. Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu*, İstanbul: İletişim, 2009, 209.

¹¹²Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim, 2015, 151.

¹¹³"Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal", İkdâm, 17 Eylül 1908, 3.

“Şark şimendiferlerinin Kuleli kısmı çalışanları dün terk-i eşgale kalkışarak Sirkeci şimendifer istasyonu karşısındaki bahçede toplanmışlardır. Terk-i eşgal taraftarları sendikasının reisi bulunan Yağlıkcıyan Efendi birden bire terk-i eşgalin münasip olmayacağını ve kumpanyaya evvelce taleplerin neden ibaret olduğunu bildirmiştir”. Yağlıkcıyan Efendi işçileri sukuta davet etmiş: “alınacak cevap için dahi bir müddet tayin edildikten sonra şayet kumpanya vuku bulan talepleri kabul etmez veya cevap vermezse o zaman terk-i eşgal taraftarlarının sükûnete ve ihtiyata davet etmiştir.”¹¹⁴

İkdam gazetesi demiryolu işçilerinin grevini “Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal” başlıklı haberle anlatmıştır. Haberde; “*Zaptiye Nazırı Paşa şimendifer grevlerine bir nihayet vermek üzere dün Haydarpaşa'ya giderek Mösyö Huguen ile müzakerelerde bulunmuştur. Müzakereler gece yarısına kadar devam etmiştir. Mösyö Huguen çalışanların talep ve tekliflerini saat bir buçukta nihayet kabul etmiş ve kararın neticesi memurlara tebliğ edilmiştir. Memurlar vuku bulan karardan dolayı memnuniyetlerini belirtmiş ve zaptiye nazırı paşaya teşekkür etmişlerdir.*”¹¹⁵

Osmanlı Devletinde tramvay şirketi 1869'da “Dersaadet Tramvay Şirketi” adı altında yabancı bir şirket tarafından kurulmuştur. İlk olarak atlı birlikler tarafından yapılandırılan tramvay hizmeti 1890'lı yıllardan itibaren elektrikle hizmet sağlamıştır. Yabancı sermayedar tarafından işletilen Tramvay Şirketi yerli işçilerle yabancı işçiler arasında maddi ve manevi ayırım gözetmiş, ayrıca yerli işçilerin kişilik haklarını ezici muamelede de bulunmuştur.¹¹⁶ Osmanlı işçileri bu sebeple greve gitmiştir. Greve gitmekteki haklılıkları Mehmet Cavit'in Servet-i Fünun gazetesinde yer alan, “Tatil-i Eşgal Meselesi,” başlıklı haberi ile anlatılmıştır:

“Tramvay amelelerinin taleplerinin en mühim kısmı kendilerine insanca muamele etmeyen, memurlara taalluk ediyor. Yüksek mevkileri işgal memurlar, bahusus iktidarları üstünde olarak o mevkilere gelenler, maalesef eski idarenin tahakkümleri ve istibdadından tamamen hissedar olmuşlar. Hele tabiatları buna esasen müsait olanların pek ileriye giderek maiyetlerini pek ziyade incitmişlerdi. Tramvay Kumpanyasında da bu halin carı olduğunu iddia edemesem herhalde ameleleri greve çıkarmaya mecbur edecek kadar usandırmış olan memurların hareketlerini tetkike değer görürüm.”¹¹⁷

Osmanlı Devleti'nde ilk işçi birleşmesi “Osmanlı Amele Cemiyeti” ile gerçekleştirilmiştir. Sendikal bir yapılanmadan ziyade yardım kuruluşu gibi hizmet veren cemiyet kısa süre sonra dağılmıştır. 1908'den sonra sendikalar ülkede faaliyet gösterebilmişlerdir. Ülkenin en etkin sendikası olan şemsiyeciler sendikası da bu tarihten sonra işçi grevlerinde aktif olarak görev almıştır.¹¹⁸ Sosyalist gazetesi “Sermayedarlığın İspatı” başlıklı haberinde şemsiyeciler sendikasının öneminden ve faaliyetlerinden bahsetmiştir. Haberde; “*Şemsiyecilerin bir sendikası olduğu herkesçe malumdur. Şemsiyecilerin iki hafta evvel patronlarının direktörlerinin tahammül-ü fersa malumatı üzerine grev ilan etmişler ve on gün kadar grevde devam ile taleplerinden bazılarını elde ettikten ve bazılarını vazgeçtikten sonra işlerinin başına geçmişlerdir.*”¹¹⁹

Sendikanın işçiler için ehemmiyeti her dönemde kendini göstermiştir. İşçilerin haklı taleplerinin kabul görmesinde sendikalar etkili olmuştur. İşçilerin maaşlarına zam yapılmasında, çalışma saatlerinin düzenlenmesinde, haksız ve hukuksuz işten çıkarılmalarının önlenmesinde sendikaların payı olmuştur. Sendikaların önemi İştirak gazetesinde anlatılmıştır: “*Maaşlarımızın çoğalması var. Çalışma saatlerinin on ikiye indirilmesi var. Bir müfettişin jurnaliyle haksız olarak hiç kimsenin çıkarılmayacağı ve yapılacak komisyonda muhakeme edilerek kabahati olduğu meydana çıkarsa hizmetinde af var, af var*”¹²⁰.

İstanbul tersanesinden İzmit tersanesine çalıştırılmak için götürülen işçiler mağdur edilmiştir. İşçilere vaat edilen ücret ve barınma olanakları sağlanmamıştır. Seslerini duyuramayan işçilerin imdadına İştirak gazetesi yetişmiştir. Gazete, tersane işçilerinin yaşadığı mağduriyeti “İzmit Tersanesinde Amele Bahriye Nezaretinin Nazarı Dikkatine” başlıklı haberiyile duyurmuştur.

“Tersaneden satılan eski gemiler sökülme üzere İzmit tersanesine nakledilmişti. Bunları sökmek üzere İstanbul'dan bir takım amelede oraya götürülmüştür. Hâlbuki gemileri satın alanlar bunların feshi ameliyatı

¹¹⁴“Terk-i Eşgal,” Tanin, 14 Eylül 1908, 1-3.

¹¹⁵“Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal”, İkdam, 17 Eylül 1908, 3.

¹¹⁶Melek Çolak, “XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay,” *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 22,22 (2003), 180.

¹¹⁷Mehmet Cavit, “Tatil-i Eşgal Meselesi,” *Servet-i Fünun*, 15 Ağustos 1908, 2.

¹¹⁸Hacı Yunus Taş, “Toplumsal sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği”, *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1,1 (2012), 68.

¹¹⁹“Sermayedarlığın İspatı,” *Sosyalist*, 16 Teşrinisani 1326,4.

¹²⁰“Muhabirimizden biri ile Tramvay Amelesinden biri Arasında,” *İştirak*, 29 Mayıs 1326, 8.

götürü olarak kuzme namında birine havale etmiş olduklarından İstanbul'dan giden bir çare amele Kuzmenin altında esir ve sefil olmuşlardır. Adamcağızlar çalışıyorlar fakat gündeliklerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Para isteyenlere Kuzme: "merak etmeyiniz paranız verilecektir diyor ve kendilerine bir meyhaneci bir otelci bir bakkal gösteriyor amelelere bir taraftan verecekleri paraları diğer taraftan bu vasıtalarla ellerinden tekrar toplayacaktır. Şu şayeste i esef hale bahriye nezaretinde mani olacağına ve İzmir'teki amelenin muhafazayı hukukunu temin edeceğine ümit varız".¹²¹

Aydın demiryolu işçileri greve gitmiştir. İlgili grev bir telgrafla Tanin gazetesine bildirilmiştir. Telgrafta; *Dün İzmir'den varid olan bir telgrafname Aydın şimendiferi kumpanyası amelesinden tatil-i eşgal etmiş olanların şayan-ı esef bir cerütleri münderic bulunuyordu*", denilmiştir. Greve giden işçiler demiryolu şirketini maddi uğratmıştır. Bunun üzerine hükümet yetkilileri ilgili bölgeye kolluk kuvvetlerini sevk etmiştir. İstasyonda toplanan işçiler kolluk güçleri tarafından dağıtılmıştır. Kolluğa direnen işçiler gözaltına alınmış, arbeye meydan gelmiştir. Yaşanılan grev gazetede şu şekilde anlatılmıştır:

"Amele merkuma Çarşamba günü Develi Köy istasyonunda treni yoldan çıkararak bazı hasar-ı maddiyeye cüret ettikleri gibi ferdası köy istasyon önünde toplanarak arkadaşlarından evvelce taht-ı tevkifa alınarak istasyona hapsedilmiş olan kesanı cebren tahlis etmek istemişlerdir. Bu suretle asker tarafından biltabi mün'akid teşebbüs edilmekle müctemilerden biri bölük zabıtaya karşı bir el silah atmış ve asker tarafından mukabele olunarak bir kişi maktül birkaç kişi mecruh olmuştur. Amele telgraf hatlarını kesmişlerdir"¹²²

Anadolu demiryolu işçileri taleplerini defalarca sermayedara bildirmiş; fakat taleplerine yanıt alamamışlardır. Bunun üzerine grev gitmişlerdir. İşçilerin greve gitmelerinden dolayı tren seferleri yapılamamıştır. İşçilerin işi durdurmalarından dolayı hükümeti suçlu bulan demiryolu şirketi durumu merkez ofisine bildirmiştir. Grevle ilgili gelişmeler Tanin gazetesine "Anadolu Şimendiferi" başlıklı haber ile yansımıştır:

"Anadolu şimendifer kumpanyasında müstahdem amele dün sabah tatili eşgal eylemişlerdir. Bunların cemiyeti tarafından makam-ı saderete verilen arzuhalde mesuliyet kumpanyaya ve hükümete tahmil olunuyor. Dün sabah trenler âmedşüd edememiştir. Kumpanya müstahdem ve amelesinin mütalabı şu suretle hülasa olunabilir: Nizamname-i dahliyenin tadili, maaşların ve yevmiyelerin tezyidi, teaküd sandığını nizamnamenin ıslahı kumpanya on senelik memurlara yüzde kırk ve beş senelik memurlara yüzde otuz zemaime teklif etmiş ise de kabul edilmemiş. Bunun üzerine vakayı Berlin'deki merkezine bildirmiştir. Şimdi cevabına itiraz ediyor".¹²³

İş akdi haksız yere feshedilip işten çıkarılan işçiler, işlerine geri dönebilmek için Tatil-i Eşgal Kanunu'nun 7'ci maddesi hükmünce Bayındırlık Bakanlığına başvuruda bulunabilirler. Bakanlığın yaptığı inceleme neticesinde işçi haklı bulunursa işveren işçiyi yeniden işe almakla yükümlü tutulmuştur. Yükümlülüğünü yerine getirmeyen şirketin sözleşmesinin iptal edileceği bakanlık tarafından ilgili şirketlere bildirilmiştir. Anlaşma maddeleri bu kadar sarıhken Bayındırlık Bakanlığı Osmanlı işçilerinin uğradığı haksızlık karşısında sessiz kalmıştır. Konu ile olarak İnsanîyet gazetesi "Tramvay Kumpanyasının Rezaleti," başlıklı haberi ile bakanlığın tutumunu eleştirmiştir:

"Bunu hükümet ne için icra etmiyor? Ve yahut neden ifaya icbar edilmiyor. Acaba hükümet kendi tebaasından kendi evladından olan otuz dört kişinin sürünmesine ve bu sebeple yüzlerce aile sahiplerinin sefil perişan bir halde sarsaryana bir surette sokaklarda dolaşmalarına ve adeta dilencilik derecelerine geldiklerini gördükleri halde bir parçacık olsun merhamete gelmiyorlar mı? Yoksa bu kumpanyada hiç mi kalp hiç mi vicdan denilen şeyden eser yok? Acaba bunlar bu haller millet ve memleket için bir zül bir şeyn değil mi? İşte bu söz anlamaz kumpanyaya yeniden ihtar ediyoruz. Ve bunu da bir vazife insanîyetperverane ad ediyoruz"¹²⁴.

Toplumun en önemli yapı taşlarından olan işçi sınıfı Osmanlı devletinde gereken önemi görememiştir. Yabancı sermayedar karşısına Osmanlı işçilerinin hakları korunamamıştır. Devlet işçilerini sindirmek için baskı ve şiddet uygulamaktan çekinmemiştir. Medeniyet gazetesi "Amele himaye ister" başlıklı haberde hükümetten işçilerin haklarını koruması istenilmiştir. Haberde: "Bir hükümet her şeyden evvel müşfik bir peder gibi evlatlarını, tebaasını sefaletten kurtarmaya, terfiye etmeğe çalışmalıdır. Bu suretle çalışan hudut idaresinden haksızlığı

¹²¹ "İzmit Tersanesinde Amele", İştirak, 27 Mart 1326, 8.

¹²² "Aydın Şimendiferi Grev", Tanin, 20 Eylül 1908, 7-8.

¹²³ "Anadolu Şimendiferi", Tanin, 2 Eylül 1908, 3.

¹²⁴ "Tramvay Kumpanyasının Rezaleti", İnsanîyet, 12 Ağustos 1326, 3-4.

*müşevveşiti sefaleti kaldırmaya çalışan hükümetler hallerinden, istikballerinden emin olarak şehrah-ı kemalde ve tealide ilerleyebilirler*¹²⁵, denilmiştir.

Zor koşullarda çalışarak ayakta kalmayan çalışan işçilerin sermayedardan istedikleri yaşamlarını iademe ettirebilecek kadar maaş zammıdır. İbnül Tahir İsmail Faik'in, "Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgali" başlıklı haberinde işçilerin talepleri anlatılmıştır: "*Şimdi gelelim amelelerin taleplerine: Ameleler istediği şeyi vapurdan mavnaya nakil için acenteler beher tonu başına (2,5) Pazar günleri ve geceleri için (3,5) gurus bilakis mavnadan vapura nakil için (3) kuruş (10) para veriyor. Hâlbuki amele (3) kuruş (10) paraya (40) para daha zam ve (4) kuruş (10) paraya (30) para zam edilmesini istiyor*".¹²⁶

Ahmet Rifat'ın İştirak gazetesinde yer alan "İşçilerimiz" başlıklı haberinde işçilerin yaşam koşullarından bahsedilmiştir. "*Bir amele çalışsa, çalışsa hayatını ifa ediyor refikası dul evlatları babasız kalıyor. Dileniyor sürünüyor hanlarda birer köşede terk-i hayat ediyor da çalıştıkları zevat onlara muavenete olsun mecbur edilmiyor! Acaba ekseriyet olunan bu gibi zeri hemen herkesin ağızında dolaşan insaniyet maneviyat kelimeleri ile kabil-i telif midir?*", denilerek işçilerin zor şartlarda verdikleri yaşam mücadeleleri anlatılmıştır.¹²⁷

Hulusi Beyin, İştirak gazetesinde yer alan "İttihad-ı Sınaiyye," başlıklı haberinde işçilerin temel haklarını bilmeden çalışmalarından bahsedilmiştir. Haberde; "*Zavallı amelemiz şimdiye kadar hakkın say ve gayretin müsavatin serbest-i icraat ve teşebbüsün mana-yı hakikisini bilmediklerinden dolayı müstebitin kölesi olmuşlardır*", denilmiştir. Meşrutiyet ortamında işçilerin içinde buldukları koşulları kabul etmeleri gazete tarafından üzüntüyle karşılanmış ve *şu nuru mübin hürriyette bile daima memnuata daima muamele-i zecriyeye tesadüf ettiklerinden takdirimiz böyle imiş diye sükût ve ikamet vadilerinde çırpınırlar*, denilmiştir.¹²⁸

Elmalı'nın Ferruh Niyazi Bey "Tramvay Şirketinin Mezalimi", başlıklı haberinde; *Vaktiyle Anadolu şimendiferi Almanya'dan birçok çocuklar celp ederek Osmanlı memurları maiyetinde kesp-i ihtisas ettirmiştir. Sonra yavaş, yavaş Osmanlı memurlarını atmaya birer türlü vasıtalarla istifaya mecbur ederek Almanları kayırmış buna karşı da sükûttan başka bir muamele görmemiştir*, diye bahsetmiştir. Hükümetin sessizliğinden dert yanan Elmalı'nın Ferruh Niyazi Bey; "*Eğer tramvay kumpanyası da Almanya'dan mütehasıs sürücüler celp ederek Alman serserilerini kayırmak istiyorsa emin olunuz ki bir lokma ekmek bulamayan bir millet karşısında bunu yapamayacaktır*,¹²⁹" demiştir.

Osmanlı hükümeti her geçen gün artan grevler karşısında tedbir alma ihtiyacı hissetmiştir. Kontrolü dışında cereyan eden grevler hem ekonomiyi sarsmış hem de yabancı sermayedarın tehditlerine neden olmuştur. İkdam Gazetesinden yer alan "Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat" başlıklı haberde ilgili kanunun neden yürürlüğe girdiğini anlatmıştır:

"Artan grevler karşısında bir düzenleme ihtiyacı duyan hükümet 10 Ekim de Tatil- i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat i kabul etti, ikinci Meşrutiyetin ilânını izleyen günlerde, "adalet, müsavat, uhuvvet' sloganları sayıları 250.000'i bulan işçileri derinden etkilemiş ve imparatorlukta işçi birikiminin bulunduğu yerlerde ardı ardına grevler yapılmaya başlanmıştı. Bu grevler temelde ağır ve yıpratıcı çalışma koşullarına karşı yıllardır birikmiş tepkilerin açığa vurulması anlamını taşıyordu."¹³⁰

İkdam gazetesi "Ameleler Hakkında" haberi ile Tatil-i Eşgal Kanununun mecliste kabul edilmesinden bahsetmiştir. Haberde; "*Bazı fabrikalarda amele hakkında reva görülen ezalara binaen tanzim edildiği layihaya-yı kanuni-yenin kabul edilmesine dair Haleb Mebusu Artin Efendi tarafından ita olunan tahrir-i layiha encümenine havale edilmiştir. Mumaileyh layiha-ı kanuni-yesinde amelenin günde dokuz saatten fazla çalışmaması ve on iki yaşını ikmal etmeyen çocukların fabrikalarda çalıştırılması esbabını zikrediyordu*"¹³¹, denilmiştir.

Basının ses yükseltmesine rağmen Osmanlı hükümeti, işçisinin küçük düşürülmesi karşısında sessizliğini korumuştur. İşçiler hak talep ettiğinde; "*Kumpanya yerli memurlara: siz biftek yemeğe şampanya içmeğe alışmamışsınız ihtiyacatınız azdır. Ekmek, peynirle geçinebilirsiniz. Binaenaleyh tuvalet masrafınız yoktur, cevabını vermiştir. İşçiler maaşlarına zam istediklerinde ise; Avrupa memurları kadar maaşa müstahak*

¹²⁵"Amele Himaye İster," Medeniyet, 1 kânunuevvel 1326, 3.

¹²⁶İbnül Tahir İsmail Faik, "Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgali", Sosyalist, 11 Teşrinisani 1326, 3.

¹²⁷Ahmet Rifat, "İşçilerimiz," İştirak, 13 Mart 1326, 8.

¹²⁸Hulusi, "İttihad-ı Sınaiyye," İştirak, 1 Mayıs 1326, 7-8.

¹²⁹Elmalı'nın Ferruh Niyazi, "Tramvay Şirketinin Mezalimi," İştirak, 15 Mayıs 1326, 3-4.

¹³⁰"Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal," İkdam, 17 Eylül 1908, 3.

¹³¹"Ameleler Hakkında", İkdam, 23 Mart 1910, 4.

değilsiniz dermiş. Yüksek maaşlı memuriyetler münhal olduğu zaman mutlaka Avrupa'dan memur celp ettirerek yerliler kayırlmaz imiş”, cevabını almışlardır.¹³²

İsmail Faik'in İnsaniyet gazetesinde yer alan, "Kabahat Biz De Mi? Hükümette Mi, başlıklı haberinde ülkenin ekonomik koşullarından en çok etkilenen kesimi olan Osmanlı işçilerinden bahsedilmiştir: *İşçiler sıkıntılarla dolu hayat mücadelelerinde yalnız bırakılmıştır. Çalışma hayatının yükünü sırtlanan yüzlerce amele aklıktan ölmüştür. O amelelerin bir kısmı Anadolu'nun en ücra köşelerinden payitaht-ı mukaddesimize gelen bedbahtlardır. Onlar beş gurusu kazanıp orada bulunan ailelerine göndermek için burada gece gündüz üstü başı fersude, ayakları pabuçsuz çalışmakta bulunuyorlar. Zira bunların ekseriyetinin evlatları bugün ordularda hizmet-i askeriye ile mükelleftir*", denilmiştir.¹³³

5. Avrupalı İşçilerle Osmanlı İşçilerinin Mevcut Koşulları

Avrupa'da çalışma hayatı Sanayi Devrimi ile yeniden dizayn edilmiştir. Devrimden önce çalışma hayatı karın tokluğuna belli bir zümreye hizmet şeklinde gerçekleşirken devrimden sonra çalışma hayatı belli bir ücret karşılığında gerçekleştirilmiştir. Sanayileşme beraberinden toplumsal, siyasi ve ekonomik dönüşümleri de getirmiştir.¹³⁴ Sanayileşme sonrasında çalışma hayatı işbölümüyle gerçekleştirilmiştir. İşbölümü de uzmanlaştırma gerektirmiştir. Bu durum rekabet gücünü belirleyen etmenleri ortaya koymuştur. Bu yüzden Avrupa'da düzenli bir çalışma hayatı başlamıştır. Avrupa'da üreten bir kesim ortaya çıkmış ve ekonomide belirleyici faktör olmuştur.¹³⁵

Sanayi devrimiyle üretim ekonomisi radikal bir biçimde değişmiştir. Tarım ekonomisi yerini küçük zanaat, tezgâh ve atölye üretimine bırakmış, seri üretimin başlamasıyla da üretim fabrikalara bırakılmıştır. Osmanlı'da ekonomi tarıma dayandığından çalışma hayatı da mevsimlik tarım işçilerinden oluşmuştur. İşçi sınıfının iktisadi bilinci yükselmiş; fakat sanayileşme gerçekleşmediğinden işçiler arasında işbölümü ve uzlaşma gerçekleşmemiştir.¹³⁶ Devlet hizmetinde, orduda, tarımda istihdam edilmiş kişiler aynı zamanda farklı hizmetleri de yerine getirmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devletinde işçiler bir sınıf olarak kabul edilmemiştir. Madende çalışmak zor olduğu için rıza gözetilmeksizin zorunlu ve düzenli işçi çalıştırılmıştır. Kayıkcılık, kürekçilik, filikacılık gibi talep görmeyen işlerde zorunlu çalışma sistemi getirilmiş, çalışmak istemeyene ceza yaptırım uygulanmıştır.¹³⁷

Osmanlı Devletinde işçi sınıfının gelişmesi Avrupa'daki gibi olmamıştır. Avrupa'da sanayileşmenin başlamasıyla sanayide çalışan toplumsal bir sınıf doğmuştur. Bu sınıf mevsimsel değil kalıcı bir şekilde varlık göstermiş yalnızca sanayide istihdam edilmiştir. Çalışma yaşamına uyum sağlamak için işçiler iş yerlerine yakın bölgelere yerleşmiştir.¹³⁸ Geleneksel yerleşme düzeni değişkenlik göstermiş, kentleşme başlamıştır. Kentlerde işçi ve işveren şeklinde ortaya çıkan yapı sosyo-ekonomik koşulları tamamıyla değiştirmişlerdir. Avrupa'da meydana gelen değişim ve dönüşüm bir süre sonra etkilerini Osmanlı Devletinde de göstermiş ve ortaya çıkan gelişmeler Osmanlı Devletini zor durumda bırakmıştır.¹³⁹

Avrupa'da artan işgücüsüyle birlikte gereğinden fazla mal üretilmiştir. Üretim fazlası mallar hammadde ve pazar ihtiyacını doğurmuştur. Tekelci firmaların arayışlarıyla Osmanlı Devleti, Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir. Balta Limanı Antlaşması ile imtiyaz elde eden yabancı sermayedar gümrüklerden muaf tutulmuştur. Bu durumdan devlet ekonomisi hayli zarar görmüştür. Ekonomik zarardan en çok küçük zanaat grupları etkilenmiş ve giderek piyasadan çekilmişlerdir. Zanaatçıların yerini Avrupalı sermayedar almıştır.¹⁴⁰ Avrupalı sermayedar istihdamında yabancı işçi çalıştırmış, Osmanlı işçisi işsiz kalmıştır. Osmanlı işçisi özlük haklarını talep ederken yalnız kalmış ve sindirilmiştir. Avrupa'da haklarını kazanmak için meşakkatli bir mücadele veren işçi sınıfı

¹³²"Anadolu Şimendiferi," Tanin, 2 Eylül 1908, 3.

¹³³İsmail Faik, "Kabahat biz de mi? Hükümette mi?," İnsaniyet, 12 Ağustos 1326,4.

¹³⁴Murray Bookchin, *Devrimci Halk Hareketleri Tarihi Fransız Devriminden İkinci Enternasyonale*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, 331.

¹³⁵Chris Harman, *Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Bin Yıla*, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam, 2010, 314.

¹³⁶J. M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2015, 446.

¹³⁷William H. Mc Neil, *Dünya Tarihi*, Çev: Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi, 2002, 655.

¹³⁸Mete Tunçay, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Solun Tarihine Düşülen Notlar*, İstanbul: İletişim 2022,31.

¹³⁹Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Ankara: İmge, 1987, 201.

¹⁴⁰Donald Quataert, Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Çev: Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim, 1998, 18-19.

Osmanlı Devletinde aynı mücadeleyi gösterememiştir. İşçilerin bilinçlenmesi ve örgütlenmesi tam manasıyla sağlanamamıştır.¹⁴¹

Ağır çalışma koşullarına karşı direnç gösteren Avrupalı işçiler zorlu bir mücadele verirken Osmanlı işçileri hükümet tarafından baskılanmışlardır. Grevlerin önlenememesi ve giderek kontrolden çıkması üzerine devlet yasal düzenlemeleri uygulamaya koymuştur. Uygulamaya konulan yasal düzenlemelerle sermayedar korunmuş, Osmanlı işçisi yalnız bırakılmıştır. İstihdam edilen işçilerin de daha çok yabancı uyruklu olması sebebiyle Osmanlı işçilerinin talepleri karşılanmamıştır. Sayıca az olan Osmanlı işçileri kitlesel grevler de meydana getirememiştir. Birbiriyle hilafı olan Müslim ve gayrimüslim işçiler grev yaptıklarında da halk desteğinden yoksun kalmışlardır.¹⁴²

İşçilerin bilinçlenmesinde ve örgütlenmesinde son derece önem arz eden sendikalar Avrupa'da devrim sonrası faaliyetlerine başlamıştır. Başlangıçta illegal olarak kurulan sendikalar daha sonra devlet güvencesine alınmış, siyasi faaliyetlerle ve siyasi partilerle iç-içe hareket etmiştir. Böylece sendikalar işçilerin haklarını daha cesur savunmuşlardır.¹⁴³ Sendikalarla birlikte hareket eden işçiler örgütlenmişlerdir. Böylece çalışma saatleri, çalışma koşulları, maaşları düzenlemiştir. Haksız ve hukuksuz yere işten çıkarıldıklarında, sigortaları ödenmediğinde, işçi haklarının gerektiği gibi savunulmasında ve korunmasında sendikalar oldukça önem arz etmiştir. Avrupa'da işçilerle sermayedar arasındaki sorunlar sendikalar tarafından çözülmüştür. Osmanlı Devleti'nde ise sendikalar zararlı kuruluşlar olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁴

Avrupa'daki işçilerin grevleri siyasi partiler tarafından desteklenirken Osmanlı'daki işçilerin grevleri aynı oranda desteklenmemiştir. Osmanlı Meclisi'nde sol partinin temsil edilmemesi işçilerin faaliyetlerini ve grevlerini hukukî ve fiilî olarak sınırlandıran yasaların meclisten kolaylıkla geçmesini sağlamıştır. Avrupa'da sosyalizmin Osmanlı'dan daha güçlü ve yaygın olması, sosyalist yayın organlarının ve partilerinin daha teşkilatlı olması işçi grevlerinin sınırlarını tayin etmede belirleyici olmuştur. İşçilerin hangi siyasi faaliyetlerde bulunup bulunmayacağı, beyanatları, talepleri ve grevleri sol partilerin, sol yayınların ve sendikaların desteğiyle çok daha başarılı olmuştur.¹⁴⁵

İşçiler, haklarına dönük kazanımlarını Avrupa'da sıkı bir mücadele vererek elde etmişlerdir. İşçilerin temel hak ve hürriyetleri için verdikleri mücadele hükümetler tarafından bahşedilmemiştir. Elde edilen her bir hak işçilerin ve sendikaların alın teri, fedakârlıkları ve gayretleri ile elde edilmiştir. İşçilerin Avrupa'da elde ettikleri başarıları diğer ülkelerde yaşayan işçileri de cesaretlendirmiş ve mücadele etmeye sevk etmiştir. Osmanlı işçileri baskı, şiddet ve yasal kısıtlamalara rağmen temel hakları için mücadele vermiş, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik koşulların elverdiği ölçüde faaliyette bulunmuştur.¹⁴⁶

Sonuç

Emeğini belli bir meblağ karşılığında ortaya koyan işçi sınıfı, üretimin çeşitlenmesiyle ortaya çıkmıştır. İşçiler, iktidarlara karşı verdikleri siyasi ve ideolojik mücadele sonucu sınıfsal olarak tanımlanmışlardır. Geçmişten günümüze kadar kademeli olarak gelişen işçi eylemleri sanayi devrimiyle başlamıştır. İşçiler haklarını elde etmek, çalışma ve yaşam koşullarını düzenlemek için oldukça çetin bir mücadele vermişlerdir. İşçiler için yapılan hiçbir yasal düzenleme mücadele vermeden elde edilmemiştir. İşçinin elde ettiği her yasal kazanım ve elde edilen her hak işçilerin ve sendikaların uzun uğraşları, fedakârlıkları ve emekleriyle kazanılmıştır.

Ekonomik sebeplerden kaynaklanan işçi eylemleri zamanla siyasi bir mücadeleye dönüşmüştür. İşçiler, ekonomik taleplerini elde edebilmek için siyasi alanda da varlık göstermelerinin gerekli olduğunu anlamışlardır. İşçiler, mücadele ettikleri konu ile ilgili biçim, araç ve yöntem geliştirmişlerdir. Ekonomik haklarını elde etmek için sendikalardan, siyasi hakları elde etmek için siyasi partilerden, kamuoyu oluşturmak için basından, sınıfsal tanımlanmak için sosyalist düşünceden faydalanmışlardır. İşçilerin haklarını savunmada sendikaların yanı sıra

¹⁴¹Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim, 2015, 67.

¹⁴²Karakışla, Yavuz Selim. "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923", *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, der. D. Quataert ve E. J. Zürcher, İstanbul: İletişim, 2017, 30.

¹⁴³Hacı Yunus Taş, "Toplumsal sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği", *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1/1, (2012), 64.

¹⁴⁴Adnan Mahiroğulları, *Dünya'da ve Türkiye'de Sendikacılık*, Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2011, 74.

¹⁴⁵Donald, Quataert, Erik Jan Zürcher, *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, Çev. Cahide Ekiz, İstanbul: İletişim, 2017, 38

¹⁴⁶İbrahim Erol Kozak, "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37,38(1992), 67.

sosyalist düşünce akımı da son derece etkili olmuştur. Sosyalizm kavramı işçilerle birlikte anılmış, emek ve sermaye kelimeleri gündelik hayatın içinde yer almıştır.

İşçilerin menfaatlerini korumada gazeteler de önemli katkılarda bulunmuştur. Gazeteler, işçilerin yaşadıkları mağduriyeti kamuoyuyla paylaşarak farkındalık yaratmışlardır. İşçilerin bilinçlenmesini sağlayan gazeteler işçilere eylemlerinde cesaret vermişlerdir. İşçileri siyasi hakları konusunda bilgilendiren gazeteler siyasi partilerin gücünden faydalanmaları için işçileri teşvik etmişlerdir. İşçi haklarını destekleyen siyasi partilerin seçimi kazanması için propaganda yapmışlar, partilerin faaliyetlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.

İşçiler, ekonomi ile ilgili mücadelelerinde sendikaların gücünden yararlanmışlardır. Sendikaların desteğiyle gerçekleşen işçi eylemleri hükümetleri korkutmuştur. İşçiler elde ettikleri kazanımları ile ekonominin önemli bir parçası haline gelmiştir. Ekonominin işleyişinde, değişiminde son derece etkili olmuşlardır. Sermayedarla işçiler arasında yaşanan gerimler ekonomiyi zedelediği için hükümetler sermayedarın yanında olmuş, işçinin temel haklarında kısıtlamaya gitmiştir. Grevlerle ilgili hükümetler yasal düzenlemeleri uygulamaya koymuş, grev hakkının yasal sınırlarını belirlemişlerdir. İşçiler ve sendikalar üzerinde kontrol ve denetim mekanizmalarını sıklaştırmıştır. Greve yönelen, sendikaya üye olan işçilere cezai yaptırım uygulamıştır.

Sanayi Devrimi yalnızca Osmanlı çalışma hayatını etkilememiş, sosyal, siyasal ve kültürel hayatını da etkilemiştir. Üretimde farklılaşma meydana gelmiş, çalışma şekli değişmiştir. Üretim ekonomisinin ortaya çıkmasıyla meydana gelen işbölümü uzmanlaşmayı gerektirmiştir. Bu durum sosyo-ekonomik yaşamı derinden etkilemiştir. Köylerden şehirlere doğru artan göçlerle sosyal yapıda yeni bir düzen ortaya çıkmıştır. Kadınların çalışma hayatına girmesiyle çalışma ve istihdam edilme koşulları değişmiştir. Toplumsal yapının yeniden şekillenmesiyle değişim ve dönüşümü sağlayan pek çok dinamikler ortaya çıkmıştır. Çalışma hayatının önemli yapı taşlarından olan işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.

İşçi sınıfının hak talep etmesi, grev ve sendikal faaliyetlerde bulunması ve neticesinde sermayedarla anlaşmazlıkları devlet için sorun meydana getirmiştir. Sermayedarın yabancı olması işçi hakları ile ilgili müdahalede dış politika konusu olmuştur. Sermayedara yaptırım uygulandığında hükümeti zor duruma düşüren olaylar meydana gelmiştir. Hükümet hem kendi üzerindeki baskıyı azaltmak hem de denetimi sağlamak için 1909'da Tatil-i Eşğâl Kanununu uygulamaya koymuştur.

İş Hukukunu düzenlemek için yürürlüğe giren ilgili kanun hukuk tarihi açısından da önem arz etmiştir. Kanunla işçilerin hareketlerinin kontrol altına alınacağı varsayılmıştır. İşçi eylemlerinin dinamizmi, solun hızla yükselişi ve bununla beraber ortaya çıkan düşünce akımlarının dünyayı hızla değiştirdiği hesaplanamamıştır. Meydana gelen gelişmeler işçi örgütlerinin yapısında daha belirleyici olmuş, işçiler din ve millet ayrımı gözetmeksizin daha örgütlü hale gelmiştir. İşçiler yalnızca ücretleri alamadıkları için greve gitmemiş, siyasi, sosyal ve kültürel hakları içinde mücadele etmiştir.

II. Meşrutiyetle belirgin bir biçimde çalışmaya hayatında yer alan işçiler siyasî ortamın da müsait olmasından dolayı sayısız grev gerçekleştirmiştir. Siyasî, sosyal, kültürel ve idarî alanda meydana gelen gelişmeler ülkede farklı fikir akımlarının yerleşmesini sağlamıştır. Sosyalizmin Balkanlarda önemli bir taban bulması Osmanlı işçi örgütlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Hayatın içinde her daim varlık gösteren işçiler bir araya gelerek siyasal mücadele içinde de yer almışlardır.

İşçilerin mevcudiyet kazanmasıyla çalışma hayatında değişimler meydana gelmiştir. Çalışma hayatında yaşanan bu değişimler, çalışma hayatına yönelik yasal düzenlemelerin uygulanmasına ve zamanla gelişmesine neden olmuştur. Sermayedar ve işçiler arasında ortaya çıkan grevler pek çok kanuni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. İşçilerin temel ihtiyaçlarının korunması anayasal güvence altına alınmıştır. Devletin işçi taleplerine yönelik uygulamaya koyduğu yasal düzenlemeler sosyal ve kültürel hayatı da etkileyecek değişimlere sebep olmuştur. Hükümetlerin yenilikçi yaklaşım ve uygulamaları demokrasinin gelişip güçlenmesini sağlamıştır.

Tarih boyunca işçi grevleri, ülkeleri siyasal, ekonomik ve kültürel yönden hayli etkilemiştir. İşçiler direnişleri ile neler yapabileceklerini iktidarlara göstermişlerdir. Ekonominin önemli yapı taşlarından olan işçiler; verdikleri disiplinli mücadeleyle, işbirliği içinde yürüttükleri eylemlerle ve meydana getirdikleri teşkilatlanmayla başarıya ulaşmış, çalışma hayatına yön vermişlerdir.

Finansal Destek ve Teşekkür/Grant Support and Acknowledgement	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.
Çıkar Çatışması/Conflict of Interest	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir. / The author has no conflict of interest to declare.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz. *İttihat ve Terakki 1908-1914*. İstanbul: İletişim, 2016.

Aker, Elçin Zümrüt. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayileşme Sorunu ve Kapitülasyonlar*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Aslan, Taner. "II. Meşrutiyet Dönemi İşçi Hareketleri ve Bu Hareketlerin Meydana Getirdiği Sorunlar Üzerine Bir Deneme," *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. Sayı: 25, (2009): 33-65.

Aydoğanoglu, Erkan. *İşçi Sınıfı Tarihi*. İstanbul: Tarem Yayınları, 2010.

Bakunin, Mihail. *Devlet ve Anarşi*. Çev. Murat Uyrukulak. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2006.

Esch, Patricia Van Der. *İkinci Enternasyonal, 1889-1923*. Çev. Erden Akbulut. İstanbul: Yordam Kitap, 2020.

Çatma Erol, Zonguldak Taşkömürü Havzası Tarihi(Birinci Ki tap1840-1865), Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara. 2006,

Çetindağ, Şerif. "İş Sağlığı ve Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi ve Mevzuattaki Güncel Durum," *Toprak İşveren Dergisi*. Sayı 86, (2010): 1-6.

Çetinkaya, Y. Doğan. *1908 Osmanlı Boykotu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Çiçek Özal, Öçal, Mehmet. "Dünyada ve Türkiye'de İş Sağlığı ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi," *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5,11 (2016): 106-129.

Çolak, Melek. "XX. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Trafik ve Tramvay," *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*," 22,22 (2003): 177-189.

Doğan Cem, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri ve Ta'til-Eşgal Kanunu, Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Doğan, Hasan, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Grev Hakkı ve Ta'til-i Eşgâl Kanunu," *Bellekten Dergisi*, 82, 293 (2018): 265-294.

Deniz, Önder. "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Grevlerin Çalışma Hayatındaki Yeri." *Göç ve İskân*. Ankara: XVIII. Türk Tarih Kongresi, 2022.

Duman Doğan, Bayburt Berrin. "Türkiye İşçi Tarihine Kısa Bir Bakış ve İşçilerin İlk Kitlesele Yürüyüşü: Çorum Belediye İşçilerinin Yürüyüşü," *Belgi Dergisi*. 2, 16 (2018): 944- 960.

Düzcü, Levent. "Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilâli İzlemek: 1848 İhtilâli ve Osmanlı Hükümeti," *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 38 (2016) :51-78.

Erişçi, Lütfü. *Türkiye İşçi Sınıfının Tarihi*. İstanbul: Kurtuluş Basımevi, 1951.

Eyidiker Uğur," Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg," *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 6. 2(2020),101.

Giritli, İlayda. "Proletaryanın Doğuşu ve Mücadelesine Yakından Bakış: İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu," *Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, Sayı: 22 (2023):149-155.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Gölçek, Ali Gökhan. "Modern Yoksulluğun Kökenleri: Tarihsel Tekrarın İzinde Yoksulluk ve Çalışma İlişkisi," *Journal Of Emerging Economies And Policy*, 8, 2 (2023): 317- 326.

Gülmez, Mesut. *Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi)*. Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Yayınları, 1983.

Gürsoy Selçuk. *Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Yayınları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

- Güzel M. Şehmus. "1871 Ameleperver Cemiyeti," *Bilim ve Sanat*. Sayı 8, (1981): 33 – 65.
- Harman, Chris. *Halkların Dünya Tarihi Taş Çağından Yeni Bin Yıla*. Çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: Yordam, 2010.
- İşıklı Alpaslan. *Sendikacılık ve Siyaset*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Karakışla, Yavuz Selim. "Osmanlı Sanayi İşçisi Sınıfının Doğuşu 1839-1923". *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*. Der.Donald Quataer Eric Jan Zürcher. Çev. Cahide Ekiz. İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.
- Karakışla, Yavuz Selim. "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri". *Toplum Bilim Dergisi*, Sayı: 78 (1998):187-209.
- Karabulut Umut, Özkul, Ömer Faruk. "II. Meşrutiyetin İlanından Tatil-i Eşgal Kanunu'na (1909) Osmanlı Payitahtında İşçi Hareketleri," *Belgi Dergisi*, 2,14, (2017): 568-579.
- Kıray, Emine. *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- Kızılçelik, Sezgin. *Postmodernizm Dedikleri*. İzmir: Saray Kitapevleri, 1996.
- Kovancı, Onur. *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2003.
- Kozak, İbrahim Erol. "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi (İngiltere Örneği)," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 37,38 (1992): 63-81.
- Ökçün, Ahmet Gündüz, *Tatil-i Eşgal Kanunu*, 1909 Belgeler-Yorumlar, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- McNeill, William H. *Dünya Tarihi*. Çev. Alâeddin Şenel. Ankara: İmge Kitapevi, 2002.
- Mahiroğulları, Adnan. *Dünya'da ve Türkiye'de Sendikacılık*. Bursa: Ekin Yayın Dağıtım, 2011.
- Ahmet Makal, "XIX. Yüzyıl Sonları, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri", *Osmanlı 5 (Toplum)*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Morris, Roberts John. *Avrupa Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Kitapevi, 2015.
- Nacar, Can, "20.Yüzyılın Başında İstanbul Limanı: Hamallar, Dersaadet Rıhtım Şirketi ve Osmanlı Hükümeti." *Kebikeç*. Sayı: 41 (2016): 51 – 66.
- Quataert, Donald. *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. Çev. Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Quataer, Donald. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Quataert, Donald. *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*. Ankara 1987.
- Quataert Donald, Zürcher, Erik Jan. *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*. Çev. Cahide Ekiz. İstanbul: İletişim, 1998.
- Ökçün, Ahmet Gündüz. *Tatil-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar*. Ankara: Legal Kitapevi, 1982.
- Özbudun Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000.
- Özeken, Ahmet Ali, *Ereğli Kömür Havzası Tarihi (1848 - 1940)*,İstanbul: Kenan Matbaası, 1944.
- Özer, Hazan Dicle, *İngiltere'de Sosyal Hakları Ortaya Çıkaran Koşullar ve Pozitif Hukuka Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020,
- Özhazinedar, Tuba. *II. Meşrutiyet Basınında Temel Haklar*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019
- Özhazinedar, Tuba. "Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili," *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*,12,36 (2023) : 759-786.
- Sayılgan, Aclan. *Türkiye'de Sol Hareketler*. İstanbul: Ofset, 2009.
- Samsun Nihal, "Çalışmanın Değişen Anlamı ve Güncel Durumuna İlişkin Tartışmalar," *Açık Öğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3,3 (2017): 160-210.
- Sencer, Oya. *Türkiye'de İşçi Sınıfı*. İstanbul: Habora Kitabevi Yayınları, 1969.
- Stephten J. Lee. *Avrupa Tarihinden Kesitler, 1789-1980*. Çev. Savaş Aktur. Ankara: Dost Kitapevi, 2002.
- Sülker, Kemal.*Türkiye'de Sendikacılık*. İstanbul: İleri, 1955.
- Talas, Cahit. *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*. Ankara: Bilgi, 1992.

Taş, Hacı Yunus. "Toplumsal sınıfların Değişim Sürecinde, Sendikalar ve Sendikaların Geleceği," *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1,1 (2012): 60-80.

Thomas, Paul. *Marx ve Anarşistler*, Çev. Devrim Evcı. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2000.

Thompson, Edward P. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim, 2002.

Toprak, Zafer. *Türkiye İşçi Sınıfı (1908-1946)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.

Tuncer Kadir, Tarihten Günümüze Zonguldak'ta İşçi Sınıfının Durumu (Kumpanyalar Dönemine Geri Dönüş) Göçebe Yayınları: İstanbul. 1998: 31.

Turgay, Feyza. "1960-1963 Dönemi İşçi Eylemlerine Aşağıdan Bakmak," *İnsan & İnsan Dergisi*, 4, 3 (2017): 253 – 263.

Tunçay, Mete. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Solun Tarihine Düşülen Notlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.

Uslu, Ateş. "Avrupa'da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)," *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/1, (2014):1-24.

William, George Martin. "Toplumsal Hareketler 1750-2005 Dipten Gelen Dalgalar". *Sistem Karşısı Hareket Arayışı*. İstanbul: Versus Kitap, 2008.

Yıldırım, Kadir. *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Yıldız, Gaye Burcu. "Ekonomik Kriz ve İşverenin Ekonomik Güçlüğüne Düşmesi Durumlarında İş Hukukunda İşçinin Korunması," *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2 (2020): 899-916.

Yükse, Büşra, "Çalışma İlişkilerine Yönelik İlk Düzenleme: Dilaver Paşa Nizamnamesi ve Çalışma Hayatına Etkileri," *İş ve Hayat Dergisi*, 3,6 (2017): 155-178.

Zarakolu, Ragıp. *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1990.

Zeyrek. İlyas. "Bakunin-Marx Tartışmalarının Tarihsel Bir Durağı: I. Enternasyonal". *SAV Katkı Dergisi*, 9 (2020): 66-80.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Sürelî Yayınlar

"Tatil-i Eşgal Kanunu," *Takvim-i Vekayi*, 27 Eylül 1324, 2-3.

"Anadolu Şimendiferleri ve Terki Eşgal", *İkdam*, 17 Eylül 1908, 3.

"Ameleler Hakkında", *İkdam*, 23 Mart 1910, 4.

"Terk-i Eşgal," *Tanin*, 14 Eylül 1908, 1,3.

"Aydın Şimendiferinde Grev", *Tanin*, 20 Eylül 1908,7-8.

"Anadolu Şimendiferi", *Tanin*, 2 Eylül 1908,3.

Mehmet Cavit,"Tatil-i Eşgal Meselesi," *Servet-i Fünun*, 15 Ağustos 1908, 2.

"Tramvay Kumpanyasının Rezaleti," *İnsaniyet*, 12 Ağustos 1326, 3-4.

İsmail Faik, "Kabahat biz de mi? Hükümette mi?," *İnsaniyet*, 12 Ağustos 1326, 4

"Amele Himaye İster," *Medeniyet* 1 kânunuevvel 1326, 3.

İbnül Tahir İsmail Faik, "Kömür Amelesinin Tatil-i Eşgali", *Sosyalist*, 11 Teşrinisani 1326, 3.

"Sermayedarlığın İspatı," *Sosyalist*, 16 Teşrinisani 1326, 4.

Ahmet Rifat,"İşçilerimiz," *İştirak*, 13 Mart 1326, 8.

Hulusi,"İttihad-ı Sinaiyye," *İştirak*, 1 Mayıs 1326, 7-8.

Elmalının Ferruh Niyazi,"Tramvay Şirketinin Mezalimi," *İştirak*, 15 Mayıs 1326, 3-4.

"İzmit Tersanesinde Amele", *İştirak*, 27 Mart 1326, 8.

"Muhabirimizden biri ile Tramvay Amelesinden biri Arasında," *İştirak*, 29 Mayıs 1326, 8.

"Tatil-i Eşgal Kanunu Layihası", *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 18 Haziran 1325, Cilt: 2, İçtima:104,102:132.